

ԱՐԴՈՆ

ԱՄԱՍՁԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԶՈՒՅՑՈՐԵԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՍԱՐԱՐՈՒ ԶԱՐ ԳԱՏՏԻՐԵՐՈՒԹՅԱՆ

451 - ՅԱՐԵՆԻՐԵԱԿԱՆ ՏՈՐԻ - 1951

ԺԵ. ԿԱՐԴԻՆԱՆԻ ՈՐՐՈՅ ԿԱՐԴԻՆԱՆԻ ԶՈՐԱԿԱՐԱՆԻ ՈՐՐՈՅ
ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՑ ՎԿԱՅԻՑՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ - ԻԵ. ՏՈՐԻ

1951

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ			երես
— Նահանգի ոգին սփիւռֆէն ներս (Բ).			353
ԿՐՕՆԱԿԱՆ			
— Անմահութեան ապահովութիւնը.	X		356
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ			
— Ինչո՞ւ.	Գ. ՄՈՒՇԵՆՅ		358
— Խրատ.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ		359
— Գարուն.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ		359
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ			
— Խաչատուր՝ Գուգա Անտիոքի.	ՀԱՅԿ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ		360
ԿՐՕՆԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ			
— Աւուսմանսիրութիւն մը Մաղափայի Դրփին շուրջ.	ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ԱԲՂ. ԶՂԶԱՆԵԱՆ		365
ՊԱՏՄԱԿԱՆ			
— Եղիշէ պատմագիր եւ Վարդանանց պատե- րագմը (10).	ՊԱՐԳԵՒ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ		369
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ			
— Հաղբաս.	Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ		375
ՀԻՆ ԷԶԵՐ			
— Դովեա նստարիս սաղմոսին.	Հրատ. Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ		377
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ			
— Դիրք եւ յարաբերութիւնք Հայ եկեղեցւոյ.	ՇԱԽԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ		379
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ			
— Եկեղեցական-Բեմական.			382
— Պատգովական.			383
Յանկ նիւրոց 1951 տարւոյ.			385

ԱԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 15

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM

ՄԻՈՒՆ

ԱՄՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԻՈՒԹԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱԳԵՄ

1951

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԻԵ. ՏԱՐԻ 1951

Մ Ի Ռ Ն

3424 267003 1951 547003

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —	ԱԻՏՈՒՄ. — Երազանք	206
ՆՈՐԱՅՐ ՎՐԻ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Սուրբ	ԱԶԱՏ ՎՇՏՈՒՆԻ. — Զգիտեմ	237
Գրիգոր Լուսաւորիչ		21
ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ. — Խորենացի,	ԳՐԱԿԱՆ. —	
Եղիշե Եւ Հ. Ներսէս Ակիմեան 24, 88,	Յ. ՕՇԱԿԱՆ. — Վարդանի ճառը	71
114, 147, 171, 208, 239, 304		
ՍԻՐԱՐՓԻ Տ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ. — Մինաս	ԼԵԶՈՒՍԳԻՏԱԿԱՆ. —	
ճկարող Եւ իր ծաղկած ճկարները	ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ. — Հնդեւրոպական	
142	ճախաւորչան	37, 123, 184
ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԷՐԵԱՆ. — Գր. Գարանադ-	Հնդեւրոպական բարբառները Եւ	
ցիի դժուարիմաց մէկ հասուածին	Հայերէնի դիրքը նրանց միջեւ	185, 345
մասին		273
Ալիի դաւանագիրը Գր. Գարանադցիի		
«Ժամանակագրութեան» մէջ	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —	
302, 330	Ամանոր	1
Խաչատուր դուխա Անիսիոյի (քրդմ.)	Թ. Ե. Գ. — Յանուսի մեհեանը	5
360		
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —	Վարդանանց հետոսամարտի 1500ամ-	
ԵՂԻՎԱՐԻ. — Ասդերէն պայծառ	եակը	58
17	Ամեն. Տ. Գարեգին Ս. Արք. Խաչա-	
Վարդանի սիրքը	տուրեան, նորընտիր պատրիարք Կ.	
66	Պալոյ	130
Երազանքէս վերջ	ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. — Պատրիարքի	
269	տակցութիւնը Եւ նորա կատարումը	193
Թե մոռացայ զեղ...	Կ. Ա. Գ. — Ազգային-եկեղեցական so-	
298	ցետու առիթով	227
Օղանաւի պատուհանէն	Նոր ձեռնադրուած եպիսկոպոսները	
328	Ս. Արքայ	257
Ն. Ծ. — Հնչեակ Վիդալի համար	Վերադարձ Ս. Արքայ Նուիրակ	
(քրդմ.)	Գր. Տ. Սերովքե վրդ. Մանուկեանի	289
18	Նահանգի ոգին սփիւռեալներ 321, 353	
ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆԱՆ. — Աղբաւներուն		
մահը (քրդմ.)	ԿՐՈՆԱԿԱՆ. —	
19	ԳՐԻԳՈՐ ՍՐԿ. Հ. ԳԱՆՈՒՍՏԵԱՆ. — Տե-	
ձաքած զանգակը (քրդմ.)	տուական Աղօթքը	7, 100, 134, 164,
20	197, 230, 266	
Հանոյքը	ՊԱՐԳԵՆԻ ՎՐԻ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ. — Ս.	
207	Ստեփանոս	11
Պատանք	Մ. — Ամմանուրեան կաթողիկոսները	13,
238	104, 137, 167, 201, 234, 295, 324, 356	
Գ. ՄՈՒՇԵՆՅ. — Խոսք ընդ Վարդանայ	Ե. Վ. Տ. — Կարմիր տարանը	63
69	Թ. Ե. Գ. — Երկու տարեքը.	108
Տրտուղի		
112		
Ապրիլ 24		
140		
Փունչն այս թղոց...		
329		
Ինչո՞ւ		
358		
ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ. — Յարուրիւն		
111		
Իրիկուն		
111		
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Հրաւարտանում		
113		
... Հոգիս սեղան մըն է բաց		
141		
Նուեակներ		
170		
Վեցեակներ		
301		
Խրատ		
359		
Գարուն		
359		

ԿՐՕՆԱ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ ԱՐԳ. ԶԳՋԱՆԵԱՆ. —
Ուսումնասիրութիւն մը Մաղափայի
գրքին շուրջ 308, 332, 365

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ. —

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Հաղթաս 375

ՀԻՆ ԷՋԵՐ. —

Հրաւ. Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Քարոզ Ս.
Վարդանանց Հայոց 75
Հրաւ. Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Գովես
նումարիս սաղմոսին 377

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. —

ԱՐՏԱԽԱՋԻ ԱՐՔ. — Կիլիկեան ամրոցներ
— Հռոմկլայի դղեակ — 29, 173, 275

ԱՍՈՂԻԿ ՎՐԴ. — Հայերը Ծայրագոյն
Արեւելի մէջ 33

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ. — Եղիշեկ
Պատմագիր եւ Վարդանանց Պատե-
րագիր 76, 117, 150, 178, 212, 242,
279, 311, 335, 369

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԿԻՐ. — Տիկնայի փափ-
կասունք 73

Հայոց ընդդիմութիւնը պարսից բա-
ղաւորին դէմ 80

ԳԵՂԱՄ ՍՐԿ. ԳԱՔԻԿԵԱՆ. — ՂԵԼՈՆՂ-
եան փանաւաններ 83

ՇԱԽԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ. — Դիրք եւ
յարաբերութիւն Հայ Եկեղեցւոյ 120,
348, 379

ՊԱՏՄԱ. — ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ. —

ԶԱԽԷՆ ԱՐԳ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ (քրդ.). —
Պատմութեան եւ աւանդութեան
նշանակութիւնը 181, 246

Պատմութեան բնոյթը, բնագանցա-
կանը եւ պատմականը 248, 315

Հելլեն եւ եբրայական հասկացողու-
թիւններ 339

ՔՆՆԱԳԱՍԱԿԱՆ. —

Ամփոփեց՝ ՊԱՐԳԵԻ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ.

ԵԱՆ. — Ֆրանսական ֆենդաւանու-
թեան երեք սիւները 217, 341

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —

ՅՈՒՆ. — ՓԵՏՐ.	Ամսօրեայ լուրեր	43
Մարտ	»	95
Ապրիլ	»	126
Մայիս	»	155
Յունիս	»	187
Յուլիս	»	223
Օգոստոս	»	249
Սեպտեմբեր	»	284
Հոկտեմբեր	»	317
Նոյեմբեր	»	350
Դեկտեմբեր	»	382

ՏԵՐՈՒՆԻ. —

Տիգրան Խան Քէլեկեան	48
Տոք. Ղազարոս Տեմիրճեան	96
Տիար Յակոբեան Եղուպեան	128
Գեորգ. Տ. Կարապետ Ս. Արք. Մաղլումեան	153
Տ. Ներսէս Վրդ. Թորոսեան	154
Գեորգ. Տ. Գեորգ Ս. Արք. Արսլանեան	224
Միաբան Կարապետ Սարգիսեան	288
Գեորգ. Տ. Արսլանաղ Ս. Արք. Սիւրմեան	318
Տիկն Վերգինե Քեօլեան	320

ԱՅԼԵԼԻԱՅԼՔ. —

Ս. Տեղեաց բարձր վերահսկողի արա- յական նշանակում	39
Կոնդակ Հայրապետեան Վարդան 1500ամեակի առթիւ	49
Ս. Վարդանանց 1500ամեակի տօնակա- ւարութիւններ	93
Գ. Ա. — Յարութեան աւետիք	97
ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔ. ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ. — Երբ ներեւն է անհնար, կարելի չէ հայ- նոյել «Սուրբ Հոգին»	161
Պարսկաստանի նուիրակ Գեորգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի վերադարձը	221
Վեհ. Ապստոլաճ Ա. Իսկիւն Հիւսիսեան Հանգուցեալ բազաւոր Յորդանանի	225
Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն եւ օծում	261, 293
Բարեպաշտական նուերներ Ս. Էջմիածնի	350

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1951

≡ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ≡

ԹԻՒ 12

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԱՀԱՆՁԻ ՈԳԻՆ ՍՓԻՒՌՔԷՆ ՆԵՐՍ

Բ.

Այս մեծ բեմերէն երբ կը փոխադրենք հարցը մեր սփիւռքի ճակատին վրայ, պարտուողական այդ հոգեբանութիւնը աւելի քան ցայտուն և բազմերես կը դառնայ, որոնց պատճառներուն շարքը արդարացումներ ըլլալէ աւելի, տիրող կացութեան և վիճակներուն բնոյթը բացայայտելու կը ծառայեն:

Անշուշտ ակնարկուած պատճառներուն մէջ մեծ է տեղը այն արհաւիրքին, զոր ապրելու հարկադրեցին մեր ժողովուրդը: Մեր հողին չէ պաղած դեռ այն անաւոր կրակէն ու արիւններէն՝ որոնք մեր բաժինը եղան և տակաւին կը շարունակեն մնալ իրենց շրջուած ողբերգութիւններով: Մեծ ժողովուրդները, իրենց սեփական հողին վրայ, պարտութիւն մը քառորդ դարէն հազիւ կրնան մարսել, դարմանել: Իսկ երբ մերինին նման փոքր հասարակութիւն մը ջարդակոտոր ու արմատախիլ դուրս կը նետուի իր բնավայրէն, և թշուառութեան բոլոր ձևերէն անցնելէն յետոյ, կտոր կտոր կը բաշխուի օտար մշուշներուն ծոցը, շատ բնական էր թէ քանի մը քառորդ դարեր պէտք էին որպէսզի աղէտը չափով մը կարենար ամօքուիլ:

Դժբախտութիւնները իրարու կը յաջորդեն, կ'ըսէ մեր քիչ մը ճակատադրապաշտ բայց իմաստուն ժողովուրդը: Օտար երկիրներու մէջ ցրցքնուած հայութեան տարանջատ մասերը քիչ առ քիչ պիտի կորսնցնէին իրենց հայեցի աւանդութիւնները և յատկանիշները, օտար միջավայրերու և չափով մըն ալ մշակոյթներու մաշումին տակ, ինքզինքնին զտնելով տակաւ ճշմարիտ տաղանալներու առջև, լինել թէ չլինելու չափ զօրաւոր: Կարգ մը երկիրներու մէջ մեր ժողովուրդի ինքնապահպանման ամուր բնագոյր պիտի շարունակէր իր դերը, սակայն Ամերիկայի և Եւրոպական ցամաքամասերու վրայ ձուլումի վտանգը օր աւուր աւելի ակնբախ և զգալի պիտի դառնար: Ճերմակ այդ ջարդը, ինչպէս սովոր ենք ըսել, անարկու և մտահոգիչ է մանաւանդ երբ վերոյիշեալ երկիրներուն մէջ զտնուող մեր արեւակիցները դառնան իրենց պատկանած երկրին քաղաքացի, և իրենց զաւակներուն տան միայն այդ երկրի կրթութիւնը, ապ-

րին նոյն աշխարհամասի քաղաքական կեանքով և մշակոյթով։ Այս հանգամանքը իր սկզբնական շրջանին անհատական նկարագիր մը կրնայ ունենալ անշուշտ, սակայն որքան ազգային գիտակցութիւնը տկարանայ, նոյն համեմատութեամբ կը շատնայ այսկերպ մտածող անհատներու թիւը։

Գաղութներու մէջ Հայեցի կատարեալ կրթութիւն մը չկարենալ ապահովելուն զլխաւոր պատճառներէն մին ալ անտարակոյս, մեր երկրորդական վարժարաններու պակասն է։ Տնտեսական դժուարութիւններէն աւելի՝ զայն ունենալու բուռն փափաքը և պահելու ճիշդ միշտ պակսեցաւ Սփիւռքի Հայութեան։ Յարդ գոյութեան եկող և շարունակուիլ կրցողներն ալ բաւարար կրթութիւն մը չտալէ զատ, չկրցին ստանձնել միջավայրին պահանջները, և դիմակալել դժուարութիւնները։ Իսկ օտար երկրորդական վարժարաններու մէջ իրենց ուսումը լրացուցած սփիւռքի մեր երիտասարդութիւնը մնաց առհասարակ աներազ և անխուփ, մեր ազգային մեծ մտահոգութիւններէն խուսափելու չափ անտարբեր։ Այս հոգեխառնուածքը օտար միջավայրի և արտաքին ազդեցութիւններու արդիւնք չէր միայն, այլ հոգեկան քայքայման տեսակ մը ախտանիշ, աւելի ճիշտ պարտուողական ներքին վիճակի մը նորերևոյթ հոգեխառնութիւնը։

Մեր զարթոնքի և յաջորդ սերունդները, ոչ միայն զրական գետնի վրայ, այլ նաև ընկերային և մշակութային մարզերու մէջ, կատարեցին նախախնամական դերեր, անոնց մեծ մասը սակայն օտար միջավայրերէն կը բերէր իր մտքի պաշարը։ Տարբերութիւնը մեծ է անոնց և մեր ներկայ սերունդին միջև։ Եթէ մեզ կանխող սերունդները կրցին ինքզինքնին ազատազրել ժամանակէն, որ նուազ ճնշող և մաշող չէր քան մեր օրերուն, որովհետև անոնք զիտցան անհուն խանդով մը իջնել պայքարի կրկէսը իրենց ժողովուրդին, և անոր «բարւօք պատերազմը պատերազմելու» մէջ եղան սրտայոյզ զինուորներ։ Աւելին՝ անոնք իրենց մէջ կրցած էին պահել ցեղային այն մեծ առաքինութիւնները, որոնք մեր տմոյն դարերը այնքան տրտում բայց գեղեցիկ փայլով միշտ զիտցան քաղցրացնել։ Անոնք բոլորը մտքի և գոհողութեան հերոսներ եղան, զիտցան հաւատարիմ մնալ իրենց պատմութեան, մտածել և զգալ իրենց ներկան և վալարուիլ չբացուած ապագայի լաւագոյն երազներովը։ Գեղեցկութիւն, խլուովք և անդիմադրելի հրապոյր էր անոնց աչքերուն առջև մեր ժողովուրդին դարաւոր իրազործումներուն երազը, պատկերին մէջ հայրենիքին, զոր կրեք էին դարերով նախորդ սերունդները իրենց արեանը մէջ, և զոր ունէին իրենք նոյնքան ապահով։

Այսօրուան երիտասարդը իր առօրեայ զբօսանքներէն անդին հազիւ թէ կը մտածէ մեր ներկայի և ապագայի մեծ հարցերուն։ Ասիկա տարիքի բերումներէն շինուած անհետաքրքրութիւն մը չէ, այլ հաւատքի պակաս, աւելի ճիշդ բայց անզուրկ բացատրութեամբ մը, պարտուողական ոգիին աւերը սփիւռքէն ներս։

Հոգեբանական այս ողբերգութենէն կը ծնի յարանուանական ոգին։ Յարանուանական, բաժանեալ և նոյնիսկ իրարու հակառակ են նոյն ժողովուրդին մասերը, երբ նման ոգիով լեցուած ու միացած չեն, երբ արեան և ճակատ-

տազրի նոյնութիւնը չեն զգար։ Մեր խօսքը կը վերաբերի անոնց՝ որոնք առանց յայտարարելու, յուսահատ են հայ ժողովուրդէն, անոնց՝ որոնք չեն յաշիւղիր այժմէականութեան վերածել մեր յոյսը, մեր իրաւունքները և մեր հաւատքը, շարունակելու համար մեր պատմութիւնը իր ստեղծագործ և ապրող էջերուն վրայ։

Այդ ոգիին արդիւնքն է պատճառը մեր ընտանեկան քայքայումին։ Մեր երիտասարդութիւնը կը վախճայ ընտանիք կազմելէ, և ասիկա տնտեսական պատճառներու արդիւնք չէ միայն։ Այսօրուան մեր տունը, սփիւռքի շատ մը կեդրոններուն մէջ, չունի իր հին օրերու նուիրական և անխորտակելի միութիւնը, դարձ կենցաղի և սրբապիղծ դրժումներու բազմակերպ տեսարանները որոնք կը պարզուին շարունակ ամենուրեք, շատ բան կը պատմեն այս քանդումէն։ Ընտանիքը կազմալուծող խոշոր ազդակներ են նաև օտար կրթութիւնը, օտար ամուսնութիւնները, օտար բարքերը, որոնց հետ այնքան դիւրին հաշտուելու զգայարանքները տակաւ կը դօրանան մեր մէջ։ Այսօրուան երիտասարդը եթէ չաճապարեր օր առաջ կազմելու իր տունը, ատիկա չաժանցիր միայն բարքերու ապականութենէն և տնտեսական պատճառներէն, այլ առաւելաբար իր ժողովուրդի մասին ունեցած իր հաւատքի պակասէն։ Վասնզի ո՞վ որ չի հաւատար Հայ օճախին, չի կրնար հաւատքը ունենալ իր ցեղի ապագային, իր հայրենիքին։ Սփիւռքի երիտասարդը, հետեւաբար, պիտի չդանդաղէր օր առաջ նուիրագործելու և կազմելու Հայ տունը, եթէ իր հոգիին մէջ կոտրած չըլլար այդ տունին սիւնը։ Թող թէ առաւել կամ նուազ չափով ընտանեկան յարկեր կազմել ուղղոյնքը կը պատկանին մեր այն դասակարգին, որոնք առհասարակ զերծ են վերոյիշեալ նպաստաւոր ու չափով մը աննպաստ բերումներէն։

Նահանջի նոյն ոգին մեր կրթարաններէն և մեր եկեղեցիներէն ներս։ Տակաւին երէկ, համաշխարհային երկու կործանարար պատերազմներէն առաջ, մեր եկեղեցին և մեր դպրոցը առաւել կամ նուազ չափով նուիրական ասպարէզներ էին, և անոնց խորհուրդին և սպասարկութեան կը կանչուէին մարդեր՝ որոնք կ'արժևորէին ու կ'ապրեցնէին իրենց դերը։ Տակաւին երէկ Հայ ուսուցիչը և Հայ կղերը իրաւամբ մտքի և հոգիի մշակներ և առաջնորդներ էին մեր ժողովուրդին, այսօր այդ գոյգ և նուիրական ասպարէզները մնացած են շատ երկրորդական մարդերու։

Տնտեսական պատճառներու արդիւնքը չէ այս լքուածութիւնը, այլ ազգային յղացքի և հոգեկան և իմացական արժէքներու զուրգուրանքին պակասը։ Թէև տգեղ, սակայն որքան տեղին է ըսել թէ մարդիկ իրենց խոհարարն ու ձիադարմանը վարձելու համար յաճախ փորձուած գործազէտներու մէջէն կ'ընտրեն զանոնք, ինքն մեր ապագայ սերունդներու դաստիարակութեան գործը սկսած ենք վստահիլ ասպարէզէն չեղող մտքի անդամալոյծներու։ Ահա հակադրեալ մտածողութիւնը որ մեզ կը բաժնէ մեր նախորդ սերունդներէն ստեղծելով մեր օրերու ողբերգութիւնը։

Տակաւին, ամբողջացնելու համար պատկերը, այսօրուան սփիւռքի զրքազէտին չի պակսիր որոշ պատրաստութիւն և տաղանդ, սակայն ազգային

խորքի և յղացքի պակասը սփիւռքի մեր զրականութեան ճիշդ վերածած է ճիշդ միայն, առանց ամբողջացնելու սերունդի մը կերպարանքը եղող նկարագրին բոլոր գիծերը: Քառորդ դար է որ հայ սփիւռքը, հակառակ իր փափաքներուն և ճիգերուն, ի վիճակի չեղաւ ստեղծելու միակտուր և պայծառ ազգային գիտակցութիւն, իր մշակութային և ընկերային կրկնակ մարգերուն վրայ, ի վերջոյ պէտք է խոստովանիլ թէ զրականութիւնը ընկերութեան հաւատքի, հաստատ կենցաղի վիճակներէն առաւելաբար կ'առնէ իր թափը, սնանկով ժողովուրդի մը կենսունակութեան աղբերակներէն:

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

Զ. — Դալ կեանքին բոլոր փաստերուն անբաւական թուելուն հիմնական պատճառը սա է որ անոնց ստուգումը բացարձակապէս անկարելի է: Երկրաբանութեան մէջ ենթադրութիւնները անկասկած կրնան ստուգուել զանոնք ենթարկելով տեսանելի և չօշափելի իրողութիւններու փորձին: Բայց ապագայ կեանքի մասին ենթադրութիւնները, խնդրին բնոյթով, չեն կրնար հաստատուիլ անդրգերեզմանական փորձերու դիմելով: Երբ, այս առարկութեան իբր պատասխան կ'ըսուի թէ պահանջել փաստի տեսակ մը որ անհրաժեշտօրէն հարցէ դուրս է, անբանաւոր խնդրանք մըն է, ակներեւ է որ այս պատասխանը հարցը աւելի չի լուսաբաներ: Այս մասին իսկապէս արդիւնաւոր նկատողութիւնը սա է որ յաւիտենական կեանքի ենթադրութեան ստուգումը բոլորովին անկարելի է: Անմահութիւնը միայն ապագայ աշխարհին չվերաբերիր. ան կը վերաբերի ներկայ գոյութեան, որովհետեւ, ինչպէս ըսած ենք, եթէ մարդ ունէ ձեռք անմահ է, հիմա ալ անմահ է: Հետեւաբար, մարդ ամէն անգամ որ կը սկսի ապրիլ այնպէս որ իբր թէ անմահ ըլլար, կ'ենթարկէ ճշմարտութիւնը կեանքի փորձին և անոր գործնական հետեւանքներուն սահմաններուն մէջ կը փնտռէ անոր վաւերականութեան ստուգումը: Աշխարհ մը ուրուն մէջ թոյնը զօրաւոր ըրաւ մարդիկը և

սնունդները զանոնք կործանեցին աւելի անբանաւոր պիտի չըլլար քան աշխարհ մը որուն մէջ նենգութիւնը մեծ նկարագիրներ չինեց մինչդեռ կիրարկուած ճշմարտութիւնը յանգած է անարգ ոգիի և անարժան կեանքի: Արդարեւ, մենք թոյն կը կոչենք արսէնիքը ճիշդ որովհետեւ մեզ կը կործանէ և լաւ հացը՝ սնունդ, որովհետեւ մեզ կը կազմէ: Այսպէս գործնական կեանքի մէջ ճշմարիտ կը համարենք այն բաները որոնք, իբր ճշմարիտ առնուած, օգտակար են. իսկ սուտ այն բաները որոնք պիտի չստուգուին կեանքէն իրենց ունեցած տարբերութեամբ: Այն երկրաչափը որ, կամուրջ մը շինելու ձեռնարկած է, նախ և առաջ կը ծրագրէ իր յատակագիծերը ուսողութեան օրէնքներուն համեմատ, յետոյ զանոնք կ'ենթարկէ փորձագէտներուն վաւերացմանը, և յետոյ շինելով իր շէնքը, կը սպասէ ամբողջացած գործին մէջ իր դատողութեան վերջնական հաստատութիւնը, մնալով գործածութեան փորձը, իր ընթացքին մեթոտով կը ցուցնէ ճշմարտութեան ամէն ըստուգումի առաջնորդող ճամբան: Թող մարդ այսպէս փորձէ անմահութեան հաստատումը: Թող իր լաւագոյն դատողութիւնը վճռէ թէ ճշմարիտ է, և իր դատողութիւնը ապացուցուի տեսանողներուն վճիռով, և յետոյ թող սկսի ապրիլ այնպէս իբրեւ թէ անմահ ըլլար: Հաստատող հետեւանքները ապահովաբար պիտի գան: Այն մարդը որ կ'ապրի իբրեւ թէ անմահ ըլլար, կ'ապրի տիեզերքի մը մէջ ուր բարձրագոյն հոգեւոր արժէքները մշտնջենական են, աստղերուն աճումէն և կազմալուծումէն վերջն ալ ապող. ուր անհատականութիւնը, իր մէջ ըլ-

լայ թէ ուրիշներուն մէջ, անհունօրէն թանկագին է և ունի յաւիտենական արգասիքներ. ուր նկարագիրը գերագոյն հոգածութիւնն է կեանքի, որոնց անունով ուրիշ ամէն բան կրնայ զոհաբերուիլ. ուր ընկերային ծառայութիւնը բնաւ պարապ տեղը չի կրնար ըլլալ, եթէ ան կ'արձանագրուի աւելի լաւ դարձուած մէկ մարդու մէջ անգամ, և ուր, բարոյական դատերու հանդէպ ամէն անձնութեամբ, չենք պեղեր արուեստական լիճեր որպէսզի լեցուին մեր սեփական դոյլերովը, օտար տիեզերքի մը հետ անյոյս պայքարի մը մէջ, այլ յաւէտ կը շինենք փոսեր որոնց մէջ պիտի վազէ կենդանի Աստուծոյ յաւիտենական հոգեւոր նպատակը դէպի իր օչատ հեռաւոր աստուածային վախճանը: Անմահութեան ճշմարտութիւնը կը մեծցնէ կեանքը:

Հոս ճիշդ է որ Յիսուս կուտայ իր ամենէն իրական նպատակը յաւիտենական կեանքի վրայ հաւատքին: Անոր անմահութեան ուսուցումը ունի վճիռի հեղինակաւոր արժէք հոգեւոր տեսանողի մը կողմէ, բայց անոր կեանքը ունի ստուգիչ արժէք, մեզի ներկայացնելով միանգամ ընդմիշտ կեանքէ արտադրուող նկարագրի այն տեսակը իբր թէ անմահութիւնը ճշմարիտ ըլլար: Առնուազն մէկ անգամ, անոր մէջ, տեսած ենք թէ ինչ կը նշանակէ յաւիտենական կեանքի ապահովութիւնը նկարագրի համար: Որովհետեւ Յիսուս կը տարբերի նոյնիսկ Սոկրատէն անով որ մինչ Սոկրատ փաստեց ի նպատակ անմահութեան և անոր հաւատաց, Յիսուս երբեք չի կեցաւ փաստելու համար, այլ զայն առնելով իբր ընդունուած, իբրեւ անմիջական և անառարկելի յայտնի ճշմարտութիւն, ապրեցաւ այնպէս իբր թէ ան անկասկած ճշմարիտ ըլլար: Ուրիշներ վերլուծած են յաւիտենական կեանքի հաւատալու պատճառները, ինչպէս կրնային վերլուծել Մոցարտի մէկ ժողովածոն և վիճաբանիլ անոնց զեղեցկութիւնը ցուցնելու փաստերուն վրայ. բայց Յիսուս անմահութիւն ապրեցաւ, ինչպէս մարդ մը կարենար Մոցարտի նուագել կատարեալ կերպով: Հետեւաբար երբ մէկը նկատողութեան կ'առնէ Յիսուսի նկարագիրը, որուն մէջ Աստուծոյ վրայ հաւատքը եղաւ առէջը կամ մշտուած իսկ յաւիտենական կեանքի ստուգութիւնը թեզանը, կը տեսնէ կատարեալ ստուգութիւնը անմահութեան վրայ հաւատքին: Այս է ար-

դիւնքը մարդկային կեանքին մէջ երբ անձնական յաւերժութիւնը տեսարանութենէ կ'անցնի նկարագրի ստուգիչ փորձաքարին: Թող մարդ սկսի այնպէս մը ապրիլ որ իբր թէ պիտի չմեռնի, և անոր հոգեւոր յատկութեան զօրութիւնը կը բարձրանայ ապահով աստիճաններով դէպի Բրիստոսանմանութիւն. թող մարդ սկսի այնպէս ապրիլ իբր թէ մահը ամէն բանի վախճանն ըլլար, և նոյնիսկ անոնք որ պաշտպանած են այս զաւանանքը կը խոստովանին թէ նկարագրի ամենէն խոր շարժառիթները կ'ազօտանան, և թէ ընկերային ծառայութիւնը յուսախափ կ'ըլլայ հիասթափութեամբ: Մարդ անձնական յաւերժութեան մասին անհաւատութեան անձնատուր ըլլալէ առաջ, թող նշկատի առնէ սա արդիւնքը թէ այդպիսի աշխարհի մը մէջ նենգութիւնը կը շինէ լաւագոյն նկարագիրը և ճշմարտութիւնը զայն կը կործանէ:

Հետեւաբար ոչ ոք պէտք է կանգ առնէ հանդերձեալ կեանքի տարտամ կարելիութեան հետ: Անմահութիւնը, ենթադրութիւն մըն է, եթէ կուզէք, բայց ձգողութիւնն ալ ենթադրութիւն մըն է, և անոնց շուրջ երկու նկատողութիւններն ալ կ'ընեն և ապահովիլ կը խմբուին ի պաշտպանութիւն: Տիեզերքի բանաւորութիւնը զրաւական է մարդու անմահութեան. առանց անոր Աստուծոյ բարեբարութիւնը միտք չը գար. հոգեւոր տեսանողներուն վճիռը կը հաստատէ զայդ. և երբ կ'ենթարկուի կեանքի ստուգիչ փորձաքարին, կը շինէ ամենէն վսեմ նկարագիրը:

Մահը մեծ արկած մըն է, բայց ոչ ոք պէտք է երթայ առանց համոզուելու անոր ելք մը ունենալուն: Հաւատքի մարդը կը բնայ անոր նայիլ ինչպէս Բոլոմպոս նայեցաւ իր առաջին ճամբորդութեանը Սպանիոյ ծովեզրներէն: Ի՞նչ կայ ծովէն անդին: Չը կրնար պատասխանել. իր բոլոր մասնաւոր ակնկալութիւններն ալ թերեւս սխալ ըլլան. բայց անոր հասկցողութեամբ թափանցողութիւնը ներկայ իրողութիւններու յտակ նշանակութիւններուն մէջ կրնան զինքը համոզել անկասկած թէ ծովը ուրիշ եզերք մը ունի: Այսպիսի վստահ հաւատք, այդպէս հիմնուած բանաւոր փաստերու վրայ, պիտի փոխուի տեսանողութեան, երբ, անհաւատութեան բոլոր արհաւիրքին դիմաց տեսանողներուն յոյսը կը վարձատրուի նոր երկրամասին տեսիլքովը:

(ՎԵՐՋ)

X

Ի Ն Զ Ո՞Ւ

Խաղաղութեան հրեշտակներն

Կը զարմանամ թէ ինչո՞ւ մարդն ունենայ Աստուած իմ
Տըխեղծ, սրձեւ ու խանձած, հրէ՛տ հոգի ու մարմին,
Յասկութիւնով մակաբոյծ, ու դիմակով խրտուիլակ,
Որոնք մտքիս մէջ կուտան իրեն ձեւ մը ալլանդակ:

Զէ՞ որ or մը զայն Քեզի նըմանցուցիր, վառելով
Հոգւոյն լապտերն հոգիէդ. ու հարազատ պատկերովդ
Ստեղծեցիր, որ ըլլայ միշտ կատարեալ ու բարի...
Բայց հեռացած ալ Քեզմէ, ան ինքզինքին կը նմանի:

Տարօրինակ է իրաւ: Տես ան ի՞նչպէս կ'առնէ գոյն.
Կ'ըլլայ երկչոտ, կ'ըլլայ բիրտ, կ'ընէ լեզուն մեղր ու թոյն,
Իր նըմանին, իր եղբօր, եւ ինքզինքի՛ն շատ անգամ
Հայթայթելով դրժպունի կեանք մ'անանուն, անկենդան:

Գիտեմ թէ մարդն աւելի չարադէմ է, քան բարի,
Ու իր մէջ լոկ, ո՞վ հրա՛ւ, կրնան ապրիլ միասին
Ջուրն ու կրակ հակադիր: Ո՞ն մի՛ թողուր Աստուած իմ
Որ բորբոքի կըրակն իր, կամ ջուրերուն սակ մարի,

Խանդն երկընթէն, or մ'ինկած, իր ջուրերուն կատաղի:

Գ. ՄՈՒՇԵՆՑ

Խ Ր Ա Տ

Հայ մեքի անգերազանց ներկայացուցիչ

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻՆ

Առիր գրեթե կեանքն ինձմէ եւ ես զքեզ զայն կըրկին,
 Որ քաղցրանայ աւելի դաւաճին, ծովուն, երկրնին
 Պատկերը իմ հոգւոյս մէջ. որ աւելի սեւեռուն
 Դառնայ միտքս Խորհուրդին եւ նայուածքս իրերուն:

Որ զիս ընես աւելի Գաղսնիքներուդ հետամուտ,
 Որ հասկընամ քէ երազն է իրական, կեանքն է սուտ.
 Գողգոթայի նամբայէն պիտի Մարդը բարձրանայ,
 Թէ արցունքի ոչ մէկ շիթ պիտի անծիլ չըմընայ:

Թէ հառաչները ցաւի պիտի ընդունայն չըկորչին,
 Յիշատակներն ու սէրերն չըլուծուին ծոցն Ոչինչին.
 Թէ ամէն բան կը դիմէ Նպասակի մը վրասն...
 Համոզումովն այս հիմա հանդարտութեամբ կը սպասես:

Նոյեմբեր 1951

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Գարուն է նորէն,
 Երազ է աշխարհն,
 Ծաղկած հողն ու փառ.
 Սարերը ելլեմ,
 Սիրքս օրօրեմ:

Սիրքս օրօրեմ,
 Բերկութեան յանգով,
 Գոյներու խաղով,
 Սիւնին սրբինգով,
 Զուրերու տաղով:

Գարուն է նորէն,
 Խըսացած երազ,
 Երկինքն է փետայ
 Եւ երկիրն ալ հարս,
 Լեռներն կը պարեն...
 Ի՞նչ հարսնիք է այս:

Մայիս 1951

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԴՈՒՔՍ ԱՆՏԻՈՔԻ

(1068 — 1072)

1068ին, Ռոմանոս Տիոփէնի կայսրը Անտիոքի դուքս^(*) անուանեց իմպատուրը⁽¹⁾։

Ուրիշ շատերու պէս, մանաւանդ ժ. դարէն սկսեալ, Տաւրոսի և շրջակայ սահմաններուն մէջ, իմպատուր ալ Հայ էր⁽²⁾։ Ծանօթ է արդէն թէ Ռոմանոս Տիոփէն այդ շրջանին զինուորական հրամանատարութեան պաշտօնին կոչեց բազմաթիւ Հայեր⁽³⁾։ Կայսրը իր ընտրութիւնը կեդրոնացուցած էր իմպատուրին վրայ, վասնզի ան ազնււական, խելացի և գործունեայ անձ մըն էր, և իբր զօրավար՝ քանիցս տուած էր իր պաշարիւնութեան և տաղանդին ապացոյցները։ Բայց իմպատուր բախտաւոր չեղաւ իբրեւ Անտիոքի դուքս։ Պաշտօնի կոչուելէն տարի մը ետք, 1069ին իսկ, ձախողութիւն մը կրեց Թուրքերէն, որ Իկոնիոյ (Դոնիա) աւարառութենէն կը վերադառնային⁽⁴⁾։ Այն ատեն Ռոմանոս Տիոփէնէն հրաման ստացած էր Մոպսուեստիոյ (Մամեստիա) մէջ Թուրքերուն սպասել, անոնց նահանջի գիծը կտրելու համար։ Իմպատուր յաջողեցաւ Թուրքերուն տարած աւարը ետ առնել, բայց Թուրքերն ալ յաջողեցան իմպատուրէն խոյս տալ և Հալէպ հասան՝ Սարուանդիքար լեռան կիրճերէն անցնելով⁽⁵⁾։

(*) [Հայերէն նաև «տուկ» և «դուկ», կը նշանակէ 1. առաջնորդ, 2. առաջնորդ պատերազմի մէջ, այսինքն զինուորական հրամանատար (Ծ. Թ.)]։

(1) Attaliatès, p. 137, 172, Psellos, éd. Renault, Romain Diogène, c. 34. Skylitzès, 684, 703, Bryenne, I, c. 21, Zouaras, III, 705: Հմմտ. Laurent, Byzance et les Turcs Seldjoudides (1914/19), p. 41:

(2) Հմմտ. Լոռան, անդ, էջ 67 յճրդ։

(3) Հմմտ. Լոռան, անդ, էջ 43:

(4) Տես ծան. 1-ի մէջ լինուած աղբիւրները։

(5) Հմմտ. Lebeau-Brosset, Histoire du Bas-Empire, XIV, 694:

(6) Attaliatès, p. 136-38, Skylitzès, p. 284. Zouaras, III, 694: — Սարուանդիքար (Sarbandikos) Ամանոսի հիւսիսային մասն է, Ramsay, Hist.

Երկու տարի ետք, 1071ին, իմպատուր Ռոմանոս Տիոփէնի կուսակիցներուն հետ էր, երբ այս վեհապետը, որ Ալփ-Արսլանի ձեռքը գերի ինկած էր, ազատ արձակուելէ վերջ ստիպուեցաւ զէնքի դիմել նորէն բարձրանալու համար կայսերական գահը, ուր նստած էր Միքայէլ Է. Տուկիծ (Doukas, Ducas)։ Այս պայքարին մէջ, Ռոմանոս Տիոփէն զիւրաւ կրցաւ թէ՛ զինուոր և թէ՛ դրամ գտնել։ Իր նախկին զինուորները գունդագունդ իրեն միացան, իսկ դրամը արեւելեան նահանգներուն հանրային գանձարաններն են որ հայթայթեցին։ Բայց Ամասիոյ առջև պարտուեցաւ Կոստանդին Տուկիծէ, որ Յովհաննէս Կեսարի կրտսեր որդին էր և հետեւաբար զարմիկը Միքայէլ Է. կայսեր։ Ռոմանոս Տիոփէն, այս պարտութենէն վերջ, Tyropoion ամրոցը⁽⁸⁾ ապաստանեցաւ, ուրկէ զինքը ազատեց իմպատուր, առ ի երախտագիտութիւն հանդէպ այն կայսեր՝ որ զինքը զինուորական ամենաբարձր աստիճանին բարձրացուցած էր, կարեւոր ուժով մը անոր օգնութեան փութաց⁽⁹⁾։

Ինքնաբերաբար է որ իմպատուր Ռոմանոսը ազատած էր. բայց անոր օգնելով՝ ապստամբ նկատուեցաւ յաջս Միքայէլ Է. կայսեր. գէթ այս կարծիքը ունին Psellos և Nicéphore Bryenne պատմագիրները։ Ըստ Attaliatès-ի (էջ 172) և Skylitzès-ի (էջ 703), Միքայէլ Է. կայսրն է որ իմպատուրը զբրկած էր Ռոմանոսի գէմ, որ Tyropoion ապաստանած էր։ Բայց իմպատուր, զգած-

Geog. of Asia Minor, p. 385: [Սարուանդիքար = Սարաւանդի (էջ 129)։ Քար = քարն Սարաւանդի (Սամուէլ Անեցի, էջ 141, և Սարուանդիքարն զղեակ մըն էր, որ Կեսափուր Տաղի մէկ կիրճէն անցնող ուղիին վրայ կ'իջիւէր. տես Paul Deschamps, «Le Château de Servendikar en Cilicie, le défilé de Marris et la frontière du Comté d'Edesse» (Syria, XVIII (1937). p. 379-388): Հմմտ. նաև E. Honigsmann, Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches Von 363 bis 1071, էջ 121 ծան. 2, ինչպէս և Ալիշան, Սիւնաւն, էջ 576 (աշխարհագրական ցանկին մէջ)։ Ծ. Թ.]։

(7) Psellos, c. 32, Skylitzès, p. 702, Bryenne, I, c. 21, Lebeau XIV, 507:

(8) Psellos, c. 34, Skylitzès, p. 703: — Tyropoion-ի տեղը չէ ճշգրտած. հմմտ. Ramsay, անդ, 141, 356-ի Rott, Kleinasiatische Denkmäler, քարտե G 5:

(9) Psellos, c. 34, Bryenne, I, c. 21:

ուելով Տիոթէնի դժբախտութիւններէն և յիշելով թէ անէր որ զինքը Անտիոքի դուքս անուանած էր, փոխանակ անոր դէմ կըռուելու՝ համաձայն իր ստացած հրամանին, անոր կողմը անցած էր։ Իր զինուորներէն անոնք, որ այս պարագային չէին ուզած իրեն հետեի և հաւատարիմ մնացած էին կ. Պոլսոյ կայսեր, ետ ղրկուած էին առանց ձիու, առանց զէնքի և առանց կազմածի։

Շատ չանցած, կը շարունակէ Attaliatès, նկատելով որ աշուներ կը յառաջանար, ինչպէս Ռոմանոս Տիոթէնի հետ կ'իրիկիա վերադարձաւ, ձմեռը հոն անցընելու համար։ Իր նպատակն էր խաղաղօրէն իր բանակը վերակազմել և հոն սպասել այն օգնական ուժին զոր Թուրքերը խոստացած էին։ Բայց սխալ մը գործեց, ձմրան եղանակին Փոքր-Ասիոյ զանազան կողմերը անպատակ գունդեր չղրկելով։ Արգարեւ, Ռոմանոս Տիոթէնի զօրքերը կրնային Պիսիդիա, Իսաւրիա, Լիկաոնիա, Պափլագոնիա, Հոնորիադա և մինչև իսկ Բիւթանիա յառաջանալ, հարստահարել ժողովուրդը, հետապնդել կայսերական զօրամասերը և արգելք ըլլալ անոնց վերակազմութեան։ Խաչատուր ուրիշ կերպ մտածեց. կարծեց որ ապահով էր կ'իրիկիոյ մէջ, Տաւրոսի կիրճերուն ետեւը⁽¹⁰⁾, և հոն անգործ կեցաւ, ձեռնարկելով պաշտպանողական պատրաստութեանց⁽¹¹⁾, զոր կը զիւրացնէր Անտիոքի և շրջակայքին տիրապետութիւնը⁽¹²⁾, սպասելով այն օգնական ուժին, զոր իրեն պիտի ղրկէր սուլթանը⁽¹³⁾։ Իր այս վարմունքով, խաչատուր իր հակառակորդներուն ամէն ազատութիւն թողած եղաւ որ բանակ մը հաւաքեն և կազմակերպեն։ Այս գործը զուլս հանեց Անդրոնիկ Տուկիծ, Յովհաննէս Կեսարի երէց որդին, որ իր զինուորներուն տուաւ ինչ որ կուտուէր համար պէտք էր, առատաձեռնօրէն վարձատրեց զանոնք, մանաւանդ հաւաքեց արեւմուտցի բազմաթիւ վարձկան զինուորներ,

օգնութեամբ ֆրանկ կ'րիսպինի⁽¹⁴⁾, որ Ռոմանոս Տուկիծէն վրէժ լուծել կ'ուզէր, զինքը կղզի մը քստորուած ըլլալուն համար⁽¹⁵⁾։

Երբ այս զէպքերը տեղի կ'ունենային, Միքայէլ է. Տուկիծ⁽¹⁶⁾ կայսեր բացօթյա կամքին համաձայն, կ. Պոլսոյ կառավարութիւնը Ռոմանոս Տիոթէնի հետ բանակեցեալ համաձայնութեան եզր մը գտնելու համար⁽¹⁷⁾։ Ռոմանոս պատասխանեց, թէ կը պահանջէր որ ամբողջ կայսրութիւնը իրեն յանձնուի։ Ասոր վրայ Տուկիծ ստիպուեցաւ զէնքի զիմել. բայց յանձնարարեց կարելի եղածին չափ լաւ վարուել Տիոթէնի հետ⁽¹⁸⁾ և «եկեղեցականներուն»⁽¹⁹⁾՝ Քաղկեդոնի, Հերակլիոյ և Կոզոնիոյ մետրապոլիտներուն⁽²⁰⁾ պաշտօն յանձնեց իր այս հրամանին գործադրութեան հսկել։

Անդրոնիկ Տուկիծ, որուն յանձնուած էր պատերազմը վարելու գործը, իր յարձակումով յանկարծակիի բերաւ խաչատուրը։ Այս վերջինը կը սպասէր որ Անդրոնիկ յառաջանայ սովորական ճանապարհով, որ Պոդանդոսէն (Պոզանթի) կ'անցնէր⁽²¹⁾։ Անդրոնիկ Իսաւրիայէն և ծովեզերքէն անցաւ և յաջողեցաւ իր յառաջխաղացումը ծածուկ պահել իր հակառակորդէն և Տարսոն հասաւ, երբ մարդ տեղեկութիւն չունէր⁽²²⁾։ Խաչատուր փութաց անոր դէմ ելլել, բայց իր բանակը, որ փոքրաթիւ էր և սակաւարժէք քան Անդրոնիկինը, յաղթուեցաւ⁽²³⁾ ճակատամարտի մը մէջ, ուր ֆրանք կ'րիսպինի շնորհիւ Անդրոնիկ տարաւ յաղթանակը⁽²⁴⁾։ Խաչատուր ձիւն ինկաւ, բռնուեցաւ և տարուեցաւ Անդրոնիկ Տուկիծի առջև⁽²⁵⁾, որ մեծարանքով վարուեցաւ անոր հետ և ազատ արձակեց զայն պատ-

(14) Attaliatès, p. 173, Skylitzès, p. 702, Psellos, c. 36, Bryenne, I, c. 23, Zouaras. III, 705.

(15) Skylitzès, p. 703, Laurent, Byzance et les Turcs, p. 65.

(16) Psellos, c. 35.

(17) Psellos, c. 35. Bryenne, I, c. 22.

(18) Psellos, c. 36.

(19) Psellos, c. 37.

(20) Skylitzès, p. 704.

(21) Attaliatès, p. 173, Psellos, c. 36, Skylitzès.

(22) Նախորդ ծանոթութեան մէջ յիշուած աղբիւրները և Bryenne, c. 23, 24.

(23) Attaliatès, p. 174.

(24) Psellos, c. 39, Bryenne, I, c. 24.

(25) Attaliatès, p. 174.

(10) Attaliatès, p. 172, Psellos, c. 34, Skylitzès, p. 703, Zouaras, III, 705.

(11) Psellos, c. 34, Bryenne, I, c. 21.

(12) Bryenne, I, c. 23.

(13) Attaliatès, p. 172, Skylitzès, p. 703, Bryenne, I, c. 25, Zouaras, III, 705.

ուռյ խօսք առնելէ վերջ⁽²⁶⁾։ Psellos այն ատեն Անդրոնիկին գրեց և յանձնարարեց որ ձեռքէ չփախցնէ այդ «նենգամիտ թաշատուրը», այդ «գազանը», որ «ո՛չ թէ օձին մէկ մասն է, այլ նոյնինքն վիշապին զլուխը»⁽²⁷⁾։ Դիւրին է հասկնալ թէ ինչո՞ւ համար թաշատուր, իբր շնորհակալութիւն Անդրոնիկի, որուն բարեացակամութիւնը զինքը կը պաշտպանէր այսպիսի ատելութեան մը դէմ, անոր նուիրեց թանկարժէք քար մը, զոր Անդրոնիկ յետոյ պարգեւեց Մարիա կայսրուհիին⁽²⁸⁾։

Իր զօրավարին գերութենէն ետք, Ռոմանոս Տրոփէն կայսրը խելակորոյս ինքզինքը պաշտպանեց Ատանայի⁽²⁹⁾ մէջ, ուր շատ չանցած իրեն դաւաճանեցին իր յուսաբեկ հետևորդները։ Յայտնի է թէ թաշատուր ի՛նչ եղաւ ատկէ վերջ, ո՛չ ալ թէ ի՛նչպէս և ե՛րբ մեռաւ, բայց Psellosի և Bryenneի այնքան յստակ և ճշգրիտ տեղեկութիւնները իր գերութեան և Անդրոնիկի իրեն հանդէպ ունեցած վարմունքին մասին թոյլ չեն տար ո՛չ ըսել թէ ճակատամարտին մէջ սպաննուեցաւ⁽³⁰⁾ և ո՛չ ալ թէ, հակառակ այն պարտութեան զոր կրեց Ռոմանոս Տրոփէնը պաշտպանելուն համար, թաշատուր Անտիոքի դուքս մնաց մինչև 1072 և այդ տարին Բիւզանդիոնէն շրջապատ մէկու մը կողմէ սպաննուեցաւ⁽³¹⁾։ — Իրականութիւնը այն է որ թաշատուր բռնուեցաւ Ատանայի մէջ և թէ անկէ ետք պատմութիւնը լուռ կը մնայ իր մասին։ Ահա ատենք են միայն այն տեղեկութիւնները զոր կարելի է քաղել մեզի հասած յոյն պատմիչներէն։

Այն կարծիքը, որուն համաձայն թաշատուր մինչև իր մահը Անտիոք մնացած է, արձագանգ մըն է այս զօրավարին մասին Հայկական աւանդութեան։ Արդ, եթէ կրցայ իր պատմութիւնը ուրուագծել առանց ո՛չ իսկ մէկ հայ հեղինակ յիշելու,

պատճառն այն է որ, եզական երևոյթ, այս Հայուն մասին, որ Անտիոքի դուքս եղած է, որ այնքան ազնուօրէն իր անկեալ վեհապետին հանդէպ անձնուիրութիւն ցոյց տուած է, ունէ յիշատակութիւն չկայ հայկական աղբիւրներուն մէջ։ Արդեօք իրապէս անծանօթ մնացած է Հայերուն թէ հայ պատմիչները իր մասին գրած են թաշատուրէն տարբեր անունով մը յիշատակելով զինքը։ Արդեօք Յոյնե՞րը միայն իրեն տուած են այս անունը, որ սակայն անառարկելիօրէն հայկական է⁽³²⁾։

Հայոց պատմութեան մեզի ժամանակակից հեղինակները չէին կրնար այս մը տածումը չունենալ, հետեւաբար փնտռած են Անտիոքի դուքս մը, որ կրնայ նոյնացուիլ Յոյներուն յիշած թաշատուրին հետ։ Եւ զայն գտած են Մատթէոս Ուռհայեցիի ՂԱ. գլուխին մէջ⁽³³⁾։ Ըստ այս պատմագրին, 1065ին Անտիոքի դուքսը Պեխտ, որ Հայ էր, ազնուօրէն Եգեսիոյ օգնութեան փութաց Թուրքերուն յարձակման դէմ պաշտպանելու համար քաղաքը և քիչ մնաց որ այդ կռիւին մէջ սպաննուէր, Եգեսիոյ յոյն զօրավարներուն նենգամտութեամբ։ Այս հատուածին հիման վրայ, Հայ պատմաբանները հետեւեալ կերպով տրամաբանած են։ Ըստ Մատթէոս Ուռհայեցիի, 1065ին, Անտիոքի դուքսը հայազգի Պեխտն է։ 1068ին, ըստ Բիւզանդացի պատմագիրներու, Անտիոքի դուքսն է հայազգի թաշատուր։ Հետեւաբար, երկու անձերը նոյն անձն են բացայայտօրէն։ Յոյները զայն յիշած են իր հայկական անունով, մինչ Ուռհայեցի անոր տուած է իր Բիւզանդական պատուանունը՝ Vestis (= Պեխտ)։

Եւ Յոյներուն ծանօթ թաշատուրին վերագրուած են ինչ որ Հայերը ըսած են Պեխտի և նոյնիսկ Եպիխտ անուն մէկու մը մասին, այս վերջինը նոյնացնելով առա-

(26) Psellos, c. 40.

(27) Historiens fran. des Croisades, I, 47.

(28) Bryenne, I, c. 24.

(29) Attaliatès, p. 174.

(30) Skylitzès, p. 703, Zouaras, III, 705 Բառը զոր կը գործածեն միանգամայն կը նշանակէ «բռնել» և «սպաննել»։ Հմմտ. Laurent, Byzance et les Turcs, p. 41.

(31) Jorga, Geschichte d. Osman. Reiches, I, 68.

(32) Attaliatès, p. 137, 172, Psellos, c. 38, Skylitzès, p. 684, 703, Bryenne, I, c. 21, 24, Zouaras, III, 693, 705։ Յոյն հեղինակները հազիւ թէ ազատած են իր անունը գրելով Khatatourios, Khoutatarios։ [«Թաշատուր»ին յունարէն ուրիշ ձևերուն մասին տես յօդուածին վերջին ծանօթութիւնը։ Ծ. Թ. 1.]

(33) Dulaurierի Թարգմանութիւն [= Մ. Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Բ. տիպ, Վաղարշապատ, 1898, էջ 157 և յջրդ.]

ջինին հետ, որովհետև երկու անուններն ալ vestis բառին աղաւաղումներն են և նոյն անձը կը մատնանշեն⁽³⁴⁾։ Ըստ այսմ, իսլաւացի համար ըսուած է թէ Անի ծնած էր⁽³⁵⁾, անոր համար որ Ուռհայեցի, զլ. ՃԺԱ. [= էջ 214 հայերէն բնագրին, ուր գործածուած է նաև եպիստ անու (Ծ. Թ.)] եպիստի համար կ'ըսէ թէ Շիրակէն եկած էր, որուն մայրաքաղաքն էր Անի։ — Նոյն Ուռհայեցիին համաձայն (զլ. ՂԱ.), իսլաւացիներն Անտիոքի դուքս անուանման թուականը իջեցուցուած է մինչև 1065, ինչ որ շատ հաւանական է, վասնզի եթէ Ուռհայեցիին հետեւելով ընդունիլ պէտք ըլլայ թէ Պետր անուն մէկը 1065ին Անտիոքի դուքս էր, նոյնքան զօրաւոր պատճառներով պէտք է ընդունիլ թէ 1067ին Անտիոքի դուքսը կը կոչուէր Նիկիփորիցէ⁽³⁶⁾, որ այդ թուականին պաշտօնանկ եղաւ, ժամանակ մը Անտիոքը կառավարելէ ետք։ Attaliatès կը պատմէ (էջ 181) թէ Նիկիփորիցէ Անտիոք մեկնած էր Կոստանդին Տուկիծի օրով (1059-67), շնորհազրկութեան մը հետեւանքով։ Արքունիքէն հեռացուած էր և Անտիոքի դուքս կարգուած։ Իր պաշտօնավարութիւնը խռովութեանց և անկարգութեանց շրջան մը եղաւ։ Թշնամութիւններ պատրուակելով՝ ամբողջներ շինեց, Սարակինոսները գրգռեց, որ յենակէտներ հաստատեն միջնաբերդին վրայ յարձակելու համար։ Անկարող անոնց դէմ կռուելու, զանոնք գրգռեց որ թշնամանան Բիւզանդացւոց հետ և յարձակին Բիւզանդական սահմանագիւծին գրացի քաղաքներուն վրայ։ Անտիոքի բնակիչներուն հանդիսը խռովեց բռնազրաւումներով եւ սոսկալի հարկապահանջութեամբ։ Իր հրամանատարութեանէն պաշտօնանկ ըլլալէ ետք, ատեն մը վերջ նորէն հոն ղրկուեցաւ, բայց նորէն նոյն ոճրապարտ վարմունքն ունեցաւ։ Կայսեր մահէն վերջ (1067), կայսրուհին իշխանութեան օրով, Անտիոքի մէջ ձերբակալուեցաւ և բանտարկուեցաւ։ — Իր

անմիջական յաջորդն եղաւ Նիկիփոր Վոտանիատ (Botaniete) ապագայ կայսրը⁽³⁷⁾։ Յետոյ իսլաւացի յաջորդեց Նիկիփորի, երբ Ռոմանոս Տիոթէն կայսր եղաւ⁽³⁸⁾, բայց ո՛չ՝ այս թուականէն առաջ։ — Այս պայմաններուն մէջ, որպէսզի կարելի ըլլայ հաստատօրէն ըսել թէ Պետր, որ 1065ին Անտիոքի դուքսն էր, և իսլաւացի, որ 1068ին Անտիոքի դուքսն էր, միևնոյն անձն են, պէտք է ունենալ ժամանակակից աղբիւր մը, ուր երկու անձերը նոյնացուած ըլլան։ Եւ այսպիսի աղբիւր մը չունինք։

Միւս կողմէ զարմանալի թուած է, որ Անտիոքի դուքս մը Կիլիկիոյ և Տաւրոսի մէջ, այսինքն Անտիոքէն բաւական հեռու, կրցած ըլլայ գործել, ինչպէս իսլաւացիները։ Հետեւաբար, ըսողներ գտնուած են, թէ Պետր-իսլաւացի Անտիոքի կառավարիչ եղած է, բայց ոչ թէ մեծ Անտիոքի, այլ Կիլիկիա-Իսաւրիայի մէջ փոքր Անտիոքի մը (Antiochette)⁽³⁹⁾։ Եւ ասիկա, հակառակ բիւզանդացի մատենագիրներուն որ, ժամանակակից կամ պալատական և հետեւաբար քաջատեղեակ, ճիշդ հակառակը ըսած են։ Պատճառն այն է որ ծանօթ է եպիստ անուն մէկը, տէր՝ Անդրիոնի (Անդրուին), ո՛չ հեռու Անտիոքէ, որ այս փոքր քաղաքին մէջ մեռաւ 1078-79ի ատենները, սպաննուելով նենգամիտ Յոյնէ մը⁽⁴⁰⁾։ Պատմաբանները այս հայ իշխանը, որ կործանած էր իր երախտագիտութիւնը ցոյց տալու և հաւատարիմ մնալու համար յոյն կայսեր մը, որ իրեն բարիք ըրած էր, չարանախանձ և ապերախտ Յոյնի մը ոճիւրին զոհ ցոյց տալու փորձութեան չեն կրցած դիմադրել։ Հետեւաբար Անդրիոնի եպիստ փոքր իշխանը նոյնացուցած են⁽⁴¹⁾։ Իսաւրիոյ Անտիոքին Պետր-իսլաւացի փոքր իշխանին հետ, որ իբր զօրավար նը-

(37) Attaliatès, p. 96-101, Skylitzès, p. 262-3, Aboulfaradj, Syr., p. 274:

(38) Attaliatès, p. 172, Psellos, c. 34, Bryenne, I, c. 21:

(39) Alischan, Léon le Magnifique, (1888), p. 12 և Sissouan (1889) p. 43: [= Սիսուան, էջ 46. «Եպիստուր գորավար... իշխան Անտիոքայ Կրագեան, ի ծովեզերս Բաւրիոյ կամ Քարսուս Կիլիկիոյ» (Ծ. Թ.)]:

(40) Matthieu d'Edesse, tr. Dulaurier, c. 112 [= Ուռհայեցի, էջ 214], Brosset և Lebeau, XIV, 72:

(41) Brosset և Lebeau, XIV, 441:

(34) Brosset և Lebeau, XIV, 441 և XV, 71:

(35) Dulaurierի Թարգմանութիւն, ծանօթ. 2 Ուռհայեցիի ՂԱ. զուտին, Lebeau-Brosset, XIV, 440:

(36) Իր ժամանակակիցներուն համար շատ անտարբերական յոյն նախարար մը, չմտ. Lebeau, XIV, 440:

շանակելի ծառայութիւններ մատուցած էր Ռոմանոս Տիոթէնի:

Յետոյ, ի նպաստ ազգային ուրիշ նըպատակներու օգտագործելու համար այս երեւելի պատերազմիկին, Յունաց կայսեր այս անձնուէր ծառային փառքին և արժանիքներուն մէկ մասը, ոմանք զայն ազգական յայտարարած են Ապլղարիպի⁽⁴²⁾, որուն տիրապետութեան տակ զտնուած էր Տարսոն⁽⁴³⁾: Ոմանք ալ ըսած են⁽⁴⁴⁾ թէ եղբայրն էր Թորոս և Կոստանդին իշխաններուն, որ զաւակներն էին կիլիկեան Հայաստանի հայ արքայական տան հիմնադիր Ռուբէնի: Այս ազգականութեամբ Պիստ-Եպիստ-Պալատուրի այս հարստութեան իշխաններուն համար կ'ըլլար երեւելի նախնիք մը, որով կարելի էր պարծնալ: Սակայն տարօրինակ է որ Պալատուր, 1067էն իսկ ի վեր նշանաւոր զօրավար, զաւակն ըլլայ Ռուբէնի, որ պատմութեան մէջ երեւան կ'եւլէ 1078ին միայն, երբ տակաւին շատ երիտասարդ էր⁽⁴⁵⁾: Վերջապէս, նոյն Պիստ-Եպիստ-Պալատուրը, եթէ եղբայրն էր Ռուբէնի օրդույն՝ Թորոսի, հօրեղբայրը կ'ըլլայ Թորոսի աղջկան, այն դեռատի Արտային, որ ամուսնացաւ⁽⁴⁶⁾ Եղեսիոյ մէջ Պազտինի (Baudouin de Bologne) հետ, որ քիչ ետք Երուսաղէմի թագաւոր եղաւ, եղբորը՝ Godefroi de Bouillonի մահէն վերջ:

Այս պատմութիւնը ծայրէ ի ծայր յարմարցուած է օգտագործելու համար Պիստ-Եպիստ-Պալատուրի կեանքն ու քաջագործութիւնները, այս իշխանը կապելու համար զլիսաւոր գերակատարներուն հետ այն մեծ եղելութեանց, որոնք տեղի ունեցան վերին Սուրիոյ մէջ ԺԱ. դարուն վերջին տարիները և հետեւեալը Հայոց

ազգային հպարտութեան գոհացում տալու համար: Բայց — վասնզի բայց մը կայ — ժամանակակից աղբիւրները կը պակսին այսքան գեղեցիկ վէպի մը իբրեւ խարխիս ծառայելու համար, վէպ՝ որ այլապէս այնքան քիչ համաձայն է այն ճշգրիտ տեղեկութեանց, զորս Պալատուրի մասին տուած են իր ժամանակակիցները՝ Psellos, Attaliatès, Skylitzès և Bryenne.

Մեր ծանօթութեանց ներկայ վիճակին մէջ, իմաստութիւնը կը պահանջէ ուրեմն Անտիոքի դուքս Պալատուրին մասին վրտահիլ միայն այն տեղեկութեանց՝ որոնք հաւաքուած են այս աշխատութեան առաջին մասին մէջ^(**)

JOSEPH LAURENT

Թրգմ.

Բարիկ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(Այս ուսումնասիրութիւնը հրատարակուած է Byzantinische Zeitschrift XXXVI հատրիմ (1929/30) մէջ, էջ 405-411):

(**) [E. Honigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches, էջ 120, ծան. II, Khatatouriosին իբր տարբեր մէկ գրչութիւնը կուտայ Katatouris և կ'աւելցնէ թէ «Մ. Ուսահայեցիին յիշած Պիստին (= Vestis) նոյնացումը [Պալատուրին հետ] չի կրնար պաշտպանուիլ» և կը յղէ Լոռանի այս ուսումնասիրութեան: Նոյն գիրքին մէջ, էջ 139, ծան. 7, կը գրէ, «Պիստը սովորաբար անտեղիօրէն կը նշանցեն թալատուրին հետ: Այս նշանացման դէմ տե՛ս Լոռանի յօդուածը»:

Ասոր հակառակ, Claude Cahen կը գրէ. «[Անտիոքի] դուքսը կը կոչուէր թալատուր կամ Պիստ, կրկնակ անուն բայց հաւանականաբար միակ անձ (առաջինը յունական իսկ վերջինը արաբական և հայկական աղբիւրներուն մէջ)»: C. Cahen, «La Chronique abrégée d'AlcAzimi», Journal Asiatique, Juillet-Septembre 1938, p. 426) (Ծ. Թ.)]:

ԾԱՆՈԹ. —

Սիմոն Հոկտեմբեր 1951ի թիւին մէջ, էջ 302, սիւնակ Ա., երկրորդ հատուած, տող 13, կարգաւ «ուր ալէ ձեռագիրն է» խօսքին մէջ ալէ» և յալէ զլիսազրով չեն տպուած», սիւնակ Բ., առաջին հատուած, տող 1, կարգաւ ուր, փոխանակ ԵՐ, էջ 303, հատ. Բ., վերջընթեր տող, կարգաւ «ուլամայքն», էջ 303, տող 12, կարգաւ եմեմ, փոխանակ իմեմ, տող 33, կարգաւ Հալսալ էմեմիմ, էջ 304, տող 28, կարգաւ Մուհամմաշիմ հետ, ծան. 19, կարգաւ ծովակալ փոխանակ ժողովակալ և հալական փոխանակ օրինական:

(42) Alischan, Léon, p. 12 և Sissouan, p. 87 [= Սիսուան, էջ 86]:

(43) Laurent, Byzance et les Turcs, p. 85:

(44) Alischan, Sissouan, p. 43:

(45) Kirakos, tr. Brosset, p. 54 [= Կիրակոս Գանձակեցի, Համանոս Պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 58], Saint-Martin, Mémoires sur L'Arménie, I (1818) p. 388, Dulaurier, Historiens Arméniens des Croisades, I, p. L, de Slane, Historiens Orientaux des Croisades, I, p. XXII:

(46) Dulaurier, Hist. Arm. Croisades, I, p. 41, Ro. Rörich, Geschichte d. König, Jerusalem, Hagenmeyer, և Foucher, p. 421 և և Ekkehard, c. VI, 5:

սփռեմ. — աղբը ձեր տոներուն — և ձեզ
պիտի վերցնէ անոր դէմ:

Պարսկուած է այլևս, փայլէ և զրաւ-
չութենէ, սրբազան սպասին երկարող բա-
ղուկները, օրհնելու և քաւելու իշխանու-
թիւնը զրկուած է իրենց, սովորականա-
ցած, զօհնկանացած են. տաճարը իրենց
պաշտօնատեղին ըլլալէ դադրած է. ԴԵ
փոխել ԵԾԳԻ ԿՈՐԵՂՈՐԵ ԿՈՐԵ ԿԱԶՐՈՍ
բաղուկ նոյն արմատ. Արաբ. ٤٢٤, Աքք.
zeru Եթովպ. zare'e, Ասոր. ܙܪܐ. LXX ܙܪܥ
Վուլ. brachium. Արաբ. աջ բաղուկ ٱلْجُنْبِ
Ասոր. ܝܡܝܢ. 1. Ասոր. մէջ ԵԾ կը կանխէ
כּוֹסֵי פֶּרֶשׁ աղբ, աղտոտութիւն, կղզե-
ղանք Ասոր. ܐܬܝܪ. 2. Ասոր. անշատ ܐܬܝܪ
տար. — անշատ ܐܬܝܪ, անշատ ܐܬܝܪ և
սկզբնաւոր ԵԾ ըլլալ կը թուի Ասորերէն
թարգմանո իւնը, ܐܬܝܪ ܐܬܝܪ ܐܬܝܪ ܐܬܝܪ
նոր հետ պիտ. վերցնեմ, ԿՈՐ ցրուել, սրփ-
ռել, Արաբ. ٤٢٤, Ասոր. ܝܡܝܢ.

4) Եւ պիտի գիտնաք, թէ ես զրկած
եմ ձեզի այս օրէնքը, տեսնելով թէ ուխտս
Դևիին հետ էր, կ'ըսէ բանականութեւ Եհովան:

Դևին կը խորհրդանշէ քահանայական
դասը, Օրինադանց է գտնուած, ճշգրիտ և
փոքրօրէի հաշիւներով նսեմացած, գահա-
վիթած է իր վաղեմի վեհութենէն. ԿՈՐ
նոյնպէս Ասոր. և Վուլկ' իսկ LXX ܙܪܥ
ܙܪܥ ܙܪܥ նոյնպէս Զօհր. Դպ. Եթովպ.
Արաբ. ٤٢٤ գիտնալ Աքք. idu հնգերո-
պական լեզուախոսութիւն հետ ունի նաև
հանգիստութիւններ այս բայը, ինչպէս Սանս-
կրիտերէն վէտա, Զննտերէն վայտա, Յն.
σίδα, Դերմ. wissen, Հայ. գիտնալ, և այլ:

5) Ուխտս իր հետն էր, կեանք և բա-
րօրութիւն, և զանոնք կը շնորհէի իրեն,
վախ, և կը վախնար ինձմէ, և անուանս
ի դիմաց, երկիւղով կը համակուէր:

Կեանք, վայելք, հարստութիւն, փառք՝
պայմանաւորուած են լուկ Եհովայի հանդէպ
ունեցած մեր երկիւղով, որովհետեւ երկիւղ
Տեսուն, է սկիզբն իմաստութեան: Սկզբը-
նական շրջանին, Դևիական նուիրապետու-
թիւնը մենաշնորհութեամբ բացառաբար, որը
իր կարգին երկիւղի և պատկառանքի իր
տուրքը ընծայեց անոր տնուան. ԿՈՐ
ԿՈՐ ապրիլ բայարմատէն, Արաբ. ٤٢٤ Ասոր.
ܝܡܝܢ Եթովպերէն անխ, Դպտերէն օնխ
ܐܬܝܪ առողջութիւն, բարօրութիւն, բար-

գաւաճում ծագումը սուսերական է salami,
որ կը սեմականայ Աքքաոսերէնով salamu
ձևին տակ, Արաբ. ٤٢٤, Արամերէն ܐܬܝܪ
Ասոր. ܐܬܝܪ, Եթով. salame ܐܬܝܪ LXX
ունի եղակի ܐܬܝܪ ܐܬܝܪ նոյնպէս Արաբ.
Զօհր. Դպ. Վուլ. և Թարկ.:

6) Ժշմարտութեան օրէնքը իր բերանն
էր, և անիրաւութիւնը չէր գտնուէր իր
չրթներուն վրայ: Պաղագրութեան և ուղ-
ղութեան մէջ կը քալէր իր հետ: Շատեր
դարձուց ան անօրէնութենէ:

Ոչ բնագոյնացական յղացք մը, և ոչ ալ
մոփսիսական օրէնքը կը մատնանշէ այս
հատուածին մէջ ԿՈՐ բառը, այլ պարզա-
պէս, այն գործնական և բերանացի յորդո-
րը, որ քահանային կողմէ կ'ուղղուի հա-
սարակութեան բարոյական կեանքի բարե-
կարգչական նկատումներով: ԿՈՐ սեռա-
կան հոլովը այս հատուածին մէջ, կարելի
է նաև ամականաբար թարգմանել: ԿՈՐ
դաստիարակութիւն, կանոն Յուդ. XXII, 22:
ԿՈՐ բերան Աքքաոս. pu, Արաբ. ٤٢٤, Ասոր.
ܐܬܝܪ, Եթով. ܐܬܝܪ, Ասոր. ܐܬܝܪ Արաբ.
٤٢٤ Աքքա. saptu, Եթովպերէն spt: Դպտ.
ܐܬܝܪ Եթով. ܐܬܝܪ LXX ܐܬܝܪ:

7) Որովհետեւ քահանային չրթները
պիտի գանձեն գիտութիւն, և կրթութիւն
պիտի փնտռեն իր բերնէն, որովհետեւ բա-
նականութեւ Եհովային պատգամներն է ան:

Քահանայական կոչման ուղեգիրը կը
մանրամասնուի իր գիտութիւնը, փորձա-
նութենէ քաղուած շաղկապեալ ամբողջու-
թիւն մըն է՝ իրողութիւնները դատելու ու-
րոյն տեսակէտ մը: Ան է Տիրոջ պատգա-
մաբերը, միջնորդը աստուածայինին և
մարդկայինին միջև, կանչուած պատաս-
խանատու պաշտօնի մը, ԿՈՐ հրեշտակ,
պատգամաբեր. Ասոր. ܐܬܝܪ Արաբ. ٤٢٤,
Եթովպ. male'ake.

8) Բայց գուք չեղեցաք ճամբէն: Շա-
տեր սայթաքեցուցիք վասն կրթութեան,
եղծանեցիք Դևիի ուխտը, կ'ըսէ բանակ-
ներու Եհովան:

Հակապատկերը անողոք իրականու-
թեան, աննախապաշար հասկացողութեան
արահետէն, փոխեց իր ուղղութիւնը քա-
հանան. թերահաւատ իր սիրտը, գայթակ-
ղութեան քար հանգիստացաւ զինքը շրջա-
պատող հասարակութեան, խղուած է դա-

չինքը, վերջակէտելով փայփայտած յոյսերու և ակնկալութիւններու անըջային թովչութիւնը: **הדרך** յետոյ **בִּסְתִּי** և **לִ'אֵלֶיךָ** իր: **וְהָיָה כְּשֶׁלֶת** առաջ **וְהָיָה** **LXX**, **204**. **7**. **בִּסְתִּי** և **Թարգում**: **ךך**, **Արաբ.** **طريق**, **Ա.ք.ք.** **durgu**, **כשל** **Արաբ.** **كل** տկարանալ, սայթաքիլ, գայթակղիլ բայը հիֆիլ գործածուած է: **וְהָיָה** բառացիօրէն կը նշանակէ միացում **וְהָיָה** բայէն որ կը նշանակէ ծալիլ, բոլորել, ոլորել, **Արաբ.** **لوى** չուան ոլորել:

9) Եւ ես անարգ և գժուծ դարձուցի ձեզ բոլոր ժողովուրդին զիմաց, քանի որ չէք պահեր ուղիներս, այլ կողմնակցութիւն կը ցուցնէք պատգամին միջոցաւ:

Արդարադատ, անաչարէ Եհովան, իսկ չահախնդիր, կաշառակեր, ճղճիմ նըկատուներով զսպանակուած մեքենականութիւն մըն է դարձած կղերը, ներքին համայնափոխութիւն, ստորին և պժգալի զիրք մը կը գրաւէ ան ընկերութեան մէջ: **שפֹּל** **Արաբ.** **سفل** **Ասոր.** **سفل**, **Ա.ք.ք.** **sapalu**, խոնարհիլ, ցածնալ, ընկճուիլ: **וְהָיָה** յոգնակի թարգմանուած է, **LXX**ի, **Վուրկա** թայի և **Թարգում**ի մէջ: **וְהָיָה** ուղիներս, այս հատուածին մէջ փոխաբերաբար գործածուած է, խրատ, պատուիրան, պատուէր իմաստով:

10) Միթէ բոլորս մէկ Հայր չունինք, արդեօք մէկ Աստուած մը մեզ ստեղծած չէ՞, ինչո՞ւ կը խաբենք զիրար, պղծելով մեր հայրերու ուխտը:

Ազգային համերաշխութիւնը պառակտուած է նենգամիտ տրամադրութիւններու մեղսակցութեամբ: Նախահայրերու կտակած աւանդական հաւատարմութիւնը եղծանուած է, իր էական սկզբունքներուն

մէջ: Եհովայի գորովագութ հայրութեան խորունկ գիտակցութիւնը միայն պիտի ստարէ բաղձալի անչահախնդիր ոգիի ունճացման: **Փոխանակ չանո** **LXX** ունի **πρόσωπον** նոյնպէս **204**. **Ասոր.** **בִּסְתִּי** և **Արաբ.** **Φοβώμεθα** **204**. **ունի** **כראכ** նոյնպէս **Արաբ.** և **Եթովպ.** **Φοβώμεθα** **204**. **Արաբ.** **أب** հայր, **Արաբ.** **أب**, **Ասոր.** **אב**, **Ա.ք.ք.** **abu**, **כ** **Արաբ.** **كل**, **Ասոր.** **כ**, **Եթովպ.** **kile**, **Ա.ք.ք.** **kalu**. **לא** Աստուած, **Ա.ք.ք.** **ilu** որուն սուսերական նախատիպն է **dingir**, **Արաբ.** **الا**, **ألا**, **Ասոր.** **لا**:

11) Յուդան նենգեց, գարշաւք մը գործուեցաւ Երուսաղէմ. որովհետեւ Յուդա պղծած է Եհովայի սրբարանը զոր կը սիրէր. ամուսնացած է ան, օտար Աստուծոյ մը աղջկան հետ:

Հեթանոսական զեղիւ բարքերու ջերմ փարումը անշատու մ յառաջ բերաւ, իօրայելի և իր սրբութիւն սրբոց խորհրդանիշ եղող տաճարին մէջ, իր մեղապարտ վիճակը սրբապղծեց անոր վեհաշուք հրապոյրը: Այլասեռիչ միութիւններու հետեւանքով, հեթանոս աստուածներու տիրապետութիւնը չեղոքացուց Եհովայի հանդէպ տածուած խանդաղատանքը: **נכר אל** **וְהָיָה** **LXX** ունի **ἐπετήθευσεν εἰς θεοὺς ἄλλοτρίους**, նոյնպէս **204**. **7**. **Եթովպ.** **Արաբ.** **Ասոր.** **Ակ.** **Սի.** և **Թէ.** կը վերարտադրեն Երրայական բնագիրը. **Ակ.** **καὶ ἔσχε τὴν θυγατέρα** **θεοῦ ἀπαλλοτριώμενου**. **Սի.** **καὶ ἔσχε τὴν θυγατέρα** **θεοῦ ἀπαλλοτριώσεως**. **Թէ.** **καὶ ἔλαβε τὴν θυγατέρα** **ἧλ ξενου**: **שך** **Արաբ.** **سكس**, **Ասոր.** **שך**, **Ա.ք.ք.** **quddusu**. **נכר** օտար, **Ա.ք.ք.** **nakru** թշնամի, **Աս.** **נכר** օտար, **Ար.** **نكر** չի ճանչնալ, **Եթովպ.** **'ahukara**.

(Շարունակելի)

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ԱՅՂ. ՁԶԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Ֆ. Գ.

Պատերազմեն վերջ Յազկերտ արքային ընթացքը. — Բակ զօրավարին փախադորձութիւնը. — Ասորմիզդ մարզպանին զօրձութիւնը. — Վասակին դասապարտութիւնը. — Հայ նախարարներուն եւ Հայ եկեղեցականներուն Տիգրանի մէջ դասավարտութիւնը. — Անոնց ախորը եւ Հայ եկեղեցականներուն նահապետութիւնը. — Եզրակացութիւնը:

Մուշկան Նիւսաւաւուրտ, Պարսից բանակին ընդհանուր հրահանատարը, Աւարայրի ճակատամարտէն վերջ, մասնաւոր տեղեկագրով մը պատերազմին արդիւնքը խմացուց Յազկերտ արքային: Յազկերտ արքան, երբ տեղեկացաւ պատերազմին մէջ եղած իրադարձութիւնները եւ երկու կողմանց կորուստները, ի խոր խոցեցաւ, երբ լսեց «լաւ արանց» զօրավարներուն անունները, ի մասնաւորի երբ լսեց Բաջն Վարդան Մամիկոնեանի մահը շատ ցաւեցաւ «յահաւոր սուգ ընկղմեալ խռովէր» (Փար. 73):

Է. Յեղանակին մէջ ուշադրութեան արժանի է, Պարսիկներու կողմէն պաշարուած բերդի մը յուսահատ վիճակը: Բակ անունով Հայ քաջամարտիկ եւ անվերջ զօրավար մը, զիշերը, իր եօթը հարիւր քաջերով կը յաջողի բերդէն փախչիլ եւ ազատուի իրեն զօրքերովը հանդերձ: Իսկ ուրիշ վայրերու մէջ, ժողովուրդը երկիւղի եւ յուսահատութեան մէջ կը տուայտէր: Ասով հանդերձ, Հայ ժողովուրդը այս մեծ տաղնապին մէջ իրեն կրօնական եւ բարոյական կորովը պահեց: Եղիշէ այսպէս կ'ըսէ անոնց մասին «Սաղմոս էին նոցա մրմունջք երգոց, եւ ընթերցուածք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք»: Ամէն ոք, իր մէջ կը զգար նուիրուելու զհոգութիւնը

«ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր, նոյն ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր սուրբ սեղան, եւ ողիք նոցունց պատարագ ընդունելիւ: Հայոց զօրքերուն զաւով, բոլորն ալ ցրուեցան ասդին անդին: Ոմանք խաղտեաց զաւառը, ոմանք՝ Տմորեաց զաւառը, իսկ ոմանք ալ Արցախի անմատոյց եւ դժուարամուտ կիրճերուն, ամրոցներուն եւ բերդերուն մէջ ամրացան:

Յազկերտ հրաման արձակեց եւ Մուշկան Նիւսաւաւուրտը իր բանակովը միասին երկիր վերադառնալ հրամայեց: Յազկերտ արքան, Միհրնեսրսէի խորհուրդով, Հայաստանի մարզպանութիւնը Ատորմիզդ անունով մէկու մը յանձնեց, յիշեալին տոհմանունը չէ յիշուած: Յազկերտ արքան, իր տուած հրովարտակովը, նոր նշանակուած մարզպանին կարի զգուշութիւն կը յանձնարարէր, որպէսզի՝ բոլորը սիրով նուաճեր եւ քրիստոնէութեան կրօնքին վերստին ազատ պաշտուիլը կը հրամայէր «զպաշտօն քրիստոնէութեան համարձակապէս ունել ամենեցուն»:

Յազկերտ արքային հրովարտակին համաձայն, Ատորմիզդ նորմարզպանը Պարսկա-Հայաստանի ամէն կողմերը խաղաղութեան համար թուղթեր եւ չրջաբերականներ գրեց, որոնց մէջ ասդին անդին ցրուած փախտականները իրենց տունները վերադառնալ հրամայեց, աւետելով իրենց թէ յետ այնու բոլորն ալ պիտի կրնային քրիստոնէութիւնը պաշտել ամէն տեղ: Յազկերտ արքայէն առած հրամանին համաձայն, փախտական եւ ապստամբ Հայ նախարարներուն մասնաւոր թուղթեր գրեց, որոնք անմատոյց բերդերու եւ բարձրութիւններու վրայ ամրացած կը մնային: Բոլորին վստահութիւն եւ յոյս կուտար երգ՝ մամը թէ՛ «զմարդիկն Հայոց չընդոստուցանել, այլ սիրով նուաճել, եւ զպաշտօն քրիստոնէութեան համարձակապէս ունել ամենեցուն» (Փար. 73):

Ատորմիզդ մարզպան Հայ նախարարները դէպի արքունիք գրկեց հոն դատուելու համար:

Այդ իշխաններն ու նախարարներն էին.

1. Միհրապաւն Արծուցի.
2. Իւխան Ամասուցի.
3. Արշալիւր Արարուցի.
4. Շմաւոն Աննեացի.

5. Փափագ Առաքելեան .
6. Վրէն Sauerwald .
7. Ապրսամ Արժունի .

և ուրիշ իշխաններ և նախարարներ :

Բայ աստի, ապստամբութեան մասնակից եկեղեցականները ձերբակալուեցան և արքունիք զրկուեցան :

1. Յովսէփ կաթողիկոս .
2. Դեռնոյ երէց Վանանդեցի .
3. Սամուէլ երէց .
4. Աքրսամ երէց Արածացի .
5. Սահակ եպսկ . Ռեսունեաց .
6. Մուշեկ երէց Ալթակեցի .
7. Արէն երէց Եղեգեցի .
8. Քաջաջ Սարկ . Ռեսունի :

Արքունիք կանչուեցաւ նաև Սիւնեաց տէրն Վասակ իշխանը, պաշտպանելու համար ինքզինքը :

Կալանաւոր նախարարները և եկեղեցականները արքունիք հասնելով, Միհրնեքոսեհի կողմէն հարցաքննուեցան : Յազկերտ փափաք յայտնեց որ բոլորը իրեն ներկայանան : Մեծ ատենին ներկայ եղան բոլոր Արիք և Անարիք, Պարսիկ աւագանին, մոզերը և Պարսից զենին առաջնորդները : Յազկերտ անձամբ հարցաքննեց նախարարները և անոնց բերնէն ուզեց հասկնալ թէ՛ ինչո՞ւ համար համարձակած էին ապստամբիլ իր իշխանութեան դէմ : Ամբաստանեալ բոլոր նախարարներն ալ լռեցին : Յազկերտ կրկնեց իր հարցումը : Ասոր վրայ Յազկերտէն խնդրեցին որ հրաման տայ իրենց նշանակել մէկը որ պատասխան տայ անոր իրենց կողմէն : Արշաւիր Կամսարական իր կողմէն խօսեցաւ իր ջատագովական պաշտպանութիւնը համարձակութեամբ եռանդով և ներգաշնակ : Իր ջատագովականին մէջ, Արշաւիր Կամսարական ցոյց կուտայ թէ՛ Վասակ Սիւնին էր որ պատճառ դարձաւ այս բոլորին և Յազկերտին ցոյց կուտայ գրուած նամակներուն պատճենները Ուր գրեալք և կնքեալք ի միջի են, որպէս ձեր արդարութիւնդ խնդրէ, աւելորդ բանից և շատխօսութեան պէտք անդ ոչ են :

Ատենը Վասակ Սիւնին պատասխանատու նկատեց և զայն դատապարտեց, պատիւէն և աստիճանի փառքերէն զրկեց զայն : Վասնզի՝ Վասակ, Սիւնեաց աշխարհին տանուտէրութիւնը ստանալու համար, իր Վաղինակ հօրեղբայրը նենգութեամբ և

խորամանկութեամբ սպաննել տուած էր : Եղիշէի համաձայն, Վասակ Սիւնին ի տես այս կացութեան, կը լռէ, կը պապանձի « Պապանձեցաւ ամենին, և չգտաւ բան ճշմարտութեան ի բերան նորաս : Եղիշէն դժոխք կ'իջեցնէ զայն : Նոյնիակ անոր զերեմանին տեղն ալ յայտնի չըլլար, վասն զի, ան, ըստ Եղիշէին « Իբրեւ զչուս մեռաւ և իբրեւ զգէշ քարշեցաւ » : Արդէն, Եղիշէն իր այս Ողբերգութեան զիրքը կը գրէ « Վասն նորա (Վասակին) առ ի կշտամբումն յանդիմանութիւն մեղաց նորա . զի ամենայն որ զայս լուեալ զիտացէ նզովս ի հետ արկցէ, և մի՛ լիցի ցանկացող մեղաց նորա » : Ահա, այսպիսի ստորին վախճան մը ունեցած էր Վասակ Սիւնին, որ՝ Հայոց աշխարհին թագաւոր ըլլալ կ'ուզէր : Եւ Եղիշէ, անէծք կարգաւով Վասակի սեաթոյր յիշատակին կը վերջացնէ իր զիւցազներգութիւն — պատմութիւնը : Վասակին դատապարտութենէն վերջը, Սիւնեաց տանուտէրութիւնը յանձնուեցաւ իր փեսին Վարազվադանի, որ Պարսկաստան փախած էր և Միհրնեքոսեհի հետ մտերմացած ըլլալով Պարսկական զենը ընդունած էր և հոն իր աներէն հալածական փախստական կ'ապրէր :

Փարպեցիին համաձայն, դատուելու համար Տիգրան գացող յանցապարտ նախարարներուն թիւը 31 գրուած է, իսկ ըստ Եղիշէի անոնց թիւ 35 է (Է. Յեղ.) : Անոնց անուններն ալ մի առ մի յիշուած են :

Սիւնեաց տոհմէն 2 հոգի՝ Բարգէն և Բակուր եղբայրներ. Արծրունեաց տոհմէն 7 հոգի՝ Ներշապուհ, Շաւասպ, Շնգին, Մեհրուժան, Պարգե, Տաճատ, և Ապրսամ. Մամիկոնեանց տոհմէն 4 հոգի, Համաղասպեան, Համաղասպ, Արտաւազդ և Մուշեղ. Կամսարական տոհմէն 5 հոգի, Արշաւիր, Թաթուլ, Վարձ, Ներսեհ և Աշոտ. Ամատունեաց տոհմէն 3 հոգի՝ Վահան, Առանձար և Առնակ. Դիմաքսեանց տոհմէն 2 հոգի՝ Թաթուլ և Սադոյ և 2 ուրիշներ ևս որոնց անունները չեն յիշուած. Անձեացեաց տոհմէն 3 հոգի՝ Շմաւոն, Զուարէն և Առաւան. Առաւելեանց տոհմէն 3 հոգի՝ Փափագ, Վարազդէն և Դատ. Մանգակունեաց տոհմէն 2 հոգի՝ Սահակ և Փարսման. Ռոփսեանց տոհմէն 2 հոգի՝ Բարիկ և Յոհան. Ռշտունեաց տոհմէն Վրէն, Գրնունեաց տոհմէն՝ Աստմ :

Եղիշէն 35 անուններ կը յիշէ, ըստ վերև յիշուած անուններուն, իսկ Փարպեցին 31 անուններ կը յիշատակէ, Փարպեցիին մէջ հետեւեալ 4 անունները չեն յիշուած, 1. Մհրուածն Արծրունի, 2. Ներսէս Կամարական, 3. Աշոտ Կամարական և 4. Զուարէն Անձևացի:

Եթէ երբեք Դիմաքսեանց տոհմէն առանց անունի յիշուած երկու հոգիներն ալ թիւի տակ անցնենք, Տիգրոն գացող Հայ նախարարներուն թիւը 37 կ'ըլլայ: Տիգրոն գացող Հայ նախարարներէն շատերը Աւարայրի ճակատամարտին մասնակցողներէն էին: Տիգրոն գացող Հայ նախարարները, Եղիշէի վկայութեամբ «ամենեքին սոքա կամօք մատնեցան ի սուրբ կապանս չարչարանացն» (Ը. Յեղ. էջ 378): Տիգրոն գացող Հայ նախարարներուն հետ, քանի մը նախարարազուն տղաքներ ալ, իբրև պատանդ Պարսկաստան ղրկուեցան, անոնցմէ յանուանէ կը յիշուին նահատակ Հմայեակ Մամիկոնեանի զաւակները, Վահան, Վասակ և Արտաշէս (Փար. 111), Արշաւր Կամարականի զաւակները, Ներսէս և Հրահատ և ուրիշներ (Փար. 112):

Փարպեցին և Եղիշէն Տիգրոնի մէջ տեղի ունեցած դատական գործողութիւնները ընդարձակօրէն պատմած են, սակայն և այնպէս կէտ առ կէտ իրարու չեն համապատասխաներ, Միհրնեսին հազարապետ ի վերջոյ մորկելով և զայրանալով իր թոյնը և մաղձը թափեց հրամայելով որ երանելիները շղթաներով ծեծեն, և ապա հրամայեց որ շղթայակապ բանտարկուին մինչև որ անոնց մասին արքունական վճիռ մը արձակուի: Եկեղեցականներէն վերջ, նախարարներն ալ թուով 37 խիստ քննութեան և դատաւարութեան ենթարկուեցան: Միհրնեսին անձամբ վարեց դատաւարութիւնը իբրև ըմբոստ և արքունի հրովարտակները անարգողներ: Վասակի դատաւարութեանէն վերջ, 8 եկեղեցականները և 37 նախարարները Վրկան աքսորուեցան, այժմու Մազանդարան գաւառը, կապանքով և հրակողութեան ենթարկուելով: Եկեղեցականներուն և նախարարներուն աքսորը տեղի ունեցաւ 452 տարուոյ սկիզբները և անոնց բանտարկութիւնը տևեց 2 տարի, մինչև 454 տարուոյ ամառը:

Ը. Յեղանակը, որ ըստ ինքեան յաւելուած մը կ'երեւի Եղիշէի միւս եօթը Յեղանակներուն, ամենէն ընդարձակն է, նիւթը հետաքրքրական է և երեք մասերու կը բաժնուի: Այստեղ, մոգութեան կամ Մազդեզական զենին հինգ կէշտերուն անունները կան յիշատակուած: Ա. Համակղենը, պարսից կրօնքը ամբողջութեամբ զիտցողը, հմուտն է: Բ. Ամբարտաքաշը, կրօնական խնդիրներով զբաղողը: Գ. Բողպայիտը, գիրք մըն է Պարսից մոգերուն կրօնքին յատուկ: Իսկ Դ. և Ե. Պահլաւիկ և Պարսկադին, Պարսից Օրէնքը և Պարսից կրօնական պաշտամունքին գիրքը: Իսկ ասոնցմէ վերջը կուգար Մոգպետը: Յազկերտ իր թագաւորութեան 16րդ տարին, երբ Բուշանաց դէմ պատերազմելու կ'երթար, Վրկանէն անցած ատին, հրամայեց որ բանտարկեալ եկեղեցականները իր ետեւէն բերեն, ապա՝ բոլորը մէկ Ապար՝ այժմու Խորասան գաւառէն տարուելով Նիւշապուհ բերդին մէջ պահուեցան: Դատաւարտեալ 8 եկեղեցականներէն երկու հոգի, որոնք Արտաշատի ատրուշանը աւերողներն էին, Սամուէլ երէց և Արրահամ Սարկաւազ, անոնցմէ զատեցին և բանակին հետ միասին տարին: Բուշանաց Պատերազմը անյաջող անցաւ, Յազկերտ խիստ ազդուեցաւ այս ձախողութենէն և մոգերը կը մեղադրէր թէ, արժանապէս չէին պաշտած աստուածները: Միհրնեսին խորհրդակցութեամբ մոգերուն, Յազկերտին յայտնեց թէ՝ իրօք աստուածները բարկացած են իրենց, վասնզի՝ զեռ կենդանի կը պահէ անոնք՝ որ աստուածները սպաննելու ելած էին: Յազկերտ արքան հրամայեց զխատել բանակին մէջ գտնուողները, իսկ Նիւշապուհ բերդին մէջ գտնուողներուն համար ալ, մասնաւոր դատաւոր նշանակուեցաւ Դենշապուհ, իրեն օգնական տրուեցաւ Զնիկան մարզպետը և Մովան հանդերձապետը: Եկեղեցականներուն վրայ իբրև վերահսկիչ դրուած Մոգպետը քրիստոնեայ դարձաւ ի մեծ զայթակողութիւն Պարսից: Դենշապուհի զլխաւորութեամբ 6 եկեղեցականներն ալ չարաչար տանջանքներով նահատակուեցան, Յազկերտի թագաւորութեան 16րդ տարին, 454ին Հրոտից ամառւան 25ին: Նահատակները որ Ղևոնդեանց անունով ծանօթ են հետևեալներն են.

1. Ռոստոմեաց Սանակ եպիսկոպոս .
2. Հոդոյմեցի (Վայոց Ձոր) Յովսէփ կաթողիկոս .
3. Ղեւոնդ երէց, Վանանդեցի .
4. Մաւէ երէց, Աղբակեցի .
5. Արշէն երէց, Բագրեւանդացի .
6. Քաջաջ Սարկաւազ :

Պուժաստանցի խուժիկ մը որ դադանի քրիստոնեայ եղած էր Սրբոց մասունքները կը բերէ «Սա երկրորդեաց մեղ դամենայն կարգաւ»։ Պուժիկին տուած մանրամասն վկայութեանց և տեղեկութեանց վրայ եղիչէն Ը. Յեղանակին առջևի մասը յօրինած է «Դարձեալ վասն նորին պատերազմի և չարչարանաց սուրբ քահանայիցն»։

Ը. Յեղանակին մէջ կը յիշուին նաև Ռորէն և Աբրահամ խոստովանող, այս երկուքը Ասորեստան աքսորուեցան, արքունական մշակութիւն կատարելու համար։ Երկուքն ալ տեսակ տեսակ և դառն չարչարանքներու ենթարկուեցան, Ռորէն վախճանեցաւ, կլիմային և նեղութեանց չկրնալով դիմանալ «Վասնզի՝ յոյժ խստագոյնս պահէին ի քերամջ աշխարհին, և անդադար էին ի ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Շահուղ. ընդ Մեղոյն և ընդ Քաջկար և ընդ ամենայն Ասորեստան և Պուժաստան, սաստիկ տապով հարեալ, ի խորշակէ մեռանէր սուրբն Ռորէն, և աւանդեալ լինէր, ի բնակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վկայսն»։ Իսկ 12 տարիներ վերջ, Աբրահամ հայրենիք վերադարձաւ «եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց»։ Ը. Յեղանակին վերջին մասին մէջ, եղիչէն, աքսորուած նախարարներու մասին կը խօսի, որ 9 տարի և 6 ամիս կը տեւէ անոնց աքսորը։ Յազկերտ արքային մահը վրայ կը հասնի, իր թագաւորութեան 19րդ տարին։ Յազկերտ արքային երկու որդիները, իրենց հօր գահը ժառանգելու համար, սկսան իրարու հետ պատերազմիլ որ 2 տարի տեւած է։ Այս իսկ պատճառաւ, բանտարկուած և աքսորուած նախարարներուն ազատ արձակուիլը ուշացաւ։ Պերոզ իր հօրը Յազկերտին յաջորդեց։ Աքսորուած նախարարներէն ոմանք Պերոզ արքային թագաւորութեան 5րդ տարին արձակուեցան և ազատուեցան, ասոնց մասին եղիչէն կ'ըսէ «Բայց ի տեղի այսր դարձեալ գալ պիտի»։ Բաց աստի, եղիչէն նախարարներէն մօտ 500-ին, յականէ անուանէ ճանչցած ըլլալը կը յիշատակէ «Ձի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ, ոչ որ միայն

աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս ի կըրտսերագունաց անտի» (Ը. Յեղ.)։

Հայոց աշխարհին փափկասուն տիկինները զարմանալի համբերութիւն և կարողցոյց տուած են, ինչպէս կը գրէ եղիչէն «Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ զրգեալք և գգուեալք էին յերաքանչիւր բաստեռունս և ի գահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային ի տունս ազօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտւալք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն։ Որ ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց ամճովք էրէոց, խոտաբուտ կենօք իբրև զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենեկին զսովորական փափկութիւնն։ Սեպեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա, վասնզի ցերեկ արեակէղք էին և զամենայն գիշերսն գետնաբեկք։ Սաղմօսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն»։

Հայաստանի խոտաշունչ ձմեռները իւրարու կը յաջորդեն, կուգայ գարունը, սակայն իրենց սիրելիները կ'ուշանան «Բագում ձմեռաց հալեցան սառնամանիք, եհաս գարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խնդային կենցաղասէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբեք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց։ Մաղիկք գարնանայինք յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, և աչօք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի գեղ երեսաց նոցա։ Սպառեցան բարակք որսականք, և խցեալ կուրացան արշաւանք որսորդաց։ Բնագրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ ամին զնոսա ի հեռաստանէ. ի ճաշակատեղս նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա, բագում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա» (Ը. Յեղ.)։ Պատմութեան շարունակութիւնը կը մնայ անաւարտ, երբ կ'ըսէ եղիչէն «Բայց ի տեղի այսր փնձ դարձեալ գալ պիտի»։ Հակառակ իր խոստմանը, եղիչէն զանց ըրած է յիշատակել, աքսորուած նախարարներուն վերադարձը, որ Պերոզ արքային 6րդ տարին, 462-ին տեղի ունեցաւ։ Աքսորուած նախարարներուն թիւը տուինք, ըստ արքունական հրամանին,

անոնք բոլորն ալ իրենց ստացուածքները ստացան և տանուտէրութիւնը վարել ըստ նախընթացի:

Արդեօք կարելի՞ է, ներքին փաստ կամ ապացոյց նկատել, եղիշէին լուսթիւնը քսորեալ նախարարներուն վերադարձին ոչ-յիշատակութիւնը իր գրքին մէջ, եղիշէին զրուսթեան թուականը ճշդելու համար, որ է 462էն առաջ գրուած նկատել իր պատմութիւն-դիւցազներգութիւնը: Բաց աստի, եղիշէին իր առջև ունի ուրիշ աղբիւրներ, ոմանք մեզի անծանօթ, որոնցմէ լիւսէի կ'օգտուի իր պատմութիւն-դիւցազներգութիւնը, իր «Ոսկեմատեան»ը գրելու տեան . . . :

* * *

Վարդանանց Պատերազմը (451), որուն 1500-ամեայ Յորելեանին առթիւ, 1951 տարին Յորելեանական Տարի հռչակուած է, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գէորգ Զ. Վեհափառ Հայրապետին 1 Յունիս 1950 թուակիր հայրապետական սրբատառ կոնդակովը, իրր Աւարայրի հերոսական ճակատամարտի և Ղեւոնդեանց նահատակութեան 1500-ամեակի համազգային-եկեղեցական տօն», Հայոց ազգային և կրօնական պատմութեան մէջ մեր առաջին կրօնական և ազգային մեծ պատերազմը եղած էր ընդդէմ Պարսից Տէրութեան, իսկ երկրորդ կրօնական և ազգային մեծ պատերազմը եղած էր, Վահանեանց պատերազմը ընդդէմ Պարսից տէրութեան, որ նուիրագործուեցաւ Նըւարսակի դաշնագրովը (484-ին): Երկու մեծ պատերազմներուն մէջն ալ, Մամիկոնեանց տոհմին քաջածնունդ զօրավարներուն վիճակեցան պատերազմները զեկավարել: Մամիկոնեանները, մեր ազատատենջ ժողովուրդին ամենէն իմաստուն, ամենէն հանճարեղ և ամենէն ասպետական ու հերոսածին զօրավարներն ու զինուորականներն եղան, որոնք՝ սուր և խաչ ի ձեռին կուռեցան և պատերազմեցան Պարսիկներուն դէմ յանուն ազատութեան, յանուն հայրենիքի և յանուն Ս. Եկեղեցւոյ փրկութեան, պաշտպանութեան և ազատագրութեան: Մամիկոնեան տոհմի զօրավարներուն և զինուորականներուն նշանաբանը

եղաւ, ազդ, հայրենիք և կրօնք և այս երեք սրբութիւններու համար անոնք պատերազմեցան, նահատակուեցան և տնամահացան Հայոց կրօնա-ազգային պատմութեան մէջ:

Բասքալ, Ֆրանսացի մեծ և հանճարեղ իմաստասէր փիլիսոփան ըսած է «L'homme passe infiniment l'homme», «Մարդը անհունօրէն կը գերազանցէ զմարդ»: Արդարեւ, մարդուն մէջ մարդէն աւելի բան մը կայ:

Վարդանանք և Ղեւոնդեանք, անհունօրէն գերազանցեցին և գերազուցեցին իրենք զիրենք: Մարդը, միշտ և շարունակ աւելի է ինքնիրմէն: Ան՝ բան մը աւելի կ'ընէ: Ան՝ աւելիին կը ցանկայ, աւելիով կը կատարէ և աւելիով վերջ կուտայ իր կեանքին: Եւ այդ աւելին, մարդուն ներաշխարհին մէջ վեր բարձրանալու, վեր կենալու, աւելին ընելու և կատարելու և աւելին ըլլալու ցանկութիւնն ու փափաքն է:

Վարդանանք և Ղեւոնդեանք աւելին ըրին, աւելիով կուռեցան և պատերազմեցան և աւելիով նահատակուեցան և վերջապէս աւելիով հերոսացան, սուրբեր, հերոսներ և քաջեր եղան իրենց քաջածնունդ ժողովուրդին պէս: Վարդանանց Պատերազմին պատմութիւնը, պարզ և սովորաբար մին պատմութիւնը, պարզ և սովորաբար պատմութեան մը պատմութիւնը չէ կան պատերազմի մը պատմութեան և ինքնին, այլ՝ հերոսութեան, սրբութեան և հանճարեղ առաքինութեան, իրենք զիրենք գերազանցելու և աշակերտելու պատմութիւնն է: Անոնք՝ լուսածնունդ և հանճարեղ ժողովուրդի մը, առիւծասիրտ, անվեհեր ու քաջակրօն զօրավարները և զինուորականներն եղան, որոնք Աւարայրի Պատերազմին մէջ ինկան ու նահատակուեցան քաջարար և հերոսաբար . . . :

Վարդանանց և Ղեւոնդեանց փառքը և անոնց խնկանուէր և սուրբ յիշատակը, բազմաթիւ դարերէ ի վեր վառ կը մնայ բովանդակ Հայութեան մէջ, և այս տարի բովանդակ Հայութեան բարձրագոյն հրամանով և հայրապետական բարձրագոյն կը տօնենք մասնաւոր կարգադրութեամբ կը տօնենք անոնց՝ Աւարայրի Պատերազմին, Վարդանանց և Ղեւոնդեանց նահատակութեանց 1500-ամեակը: Քաջ Վարդանի և իրեն հետ նահատակուող Հայ քաջարի և անվեհեր զօրավարաց և զօրաց մեծ հմայքը մեր զօրավարաց և զօրաց մէջ միշտ խանամբողջ Հայ ժողովուրդին մէջ միշտ խանգավառ, միշտ վառ և միշտ խնկելի մնա-

ցած է և պիտի մնայ: Անոնք երանելի ու խնկելի և հերոսածին սուրբեր են, վեր ժամանակէն և միջոցէն և անոնցմէ իւրաքանչիւրը կարմիր վարդանէն սկսեալ կենդանի հերոսներ են իւրաքանչիւր Հայ հոգիին համար: Քաջն վարդան Մամիկոնեանին և իրեն հետ նահատակուող ընկերներուն յիշատակը կը մնայ միշտ վառ, խանդավառող և հոգեցունց, չի տժգունիր անվեհեր և քաջամարտիկ Մամիկոնեան զօրավարին դէմքը ժամանակի մաշեցնող մշուշին ներքեւ: Քաջն վարդան «իր կարմիր արիւնով պսակեց Ս. Եկեղեցին»: Արդեօք, սրբազան խնեթութիւն մըն էր իրենց կատարածը... ո՛չ, վասնզի՝ անոնք համոզուածով, զիտակցութեամբ պայքարեցան և նահատակուեցան և զիւանագիտական հաշիւներ հոն տեղ չգտան ամենևին:

Քաջն վարդան արհամարհեց և մէկդի նետեց բոլոր հաշիւները, բոլոր նկատումները և ան՝ Աւարայրի Պատերազմին մէջ փրկեց Հայութիւնը, մեր հաւատքը և կրօնքը:

Վարդանանք և Ղեռնդեանք մօտ են բոլոր Հայ սրտերուն և անոնց յիշատակը անմահ է և յաւիտենական: Ով որ վարդանը կը սիրէ, կը սիրէ ազատութիւնը և Հայոց պատմութեան թատերաբեմին վրայ Հայերը սիրած են վարդանը, կը սիրեն վարդանը և պիտի սիրեն զայն ընդ երկար և յաւիտեան: Ոչ մէկ Հայ կրնայ ուրանալ անոր և անոնց կատարած մեծ գործը, վասնզի՝ անոնք ազատութեան, կրօնքի, խղճի և հայրենիքի փրկութեան, ազատագրութեան և տեականութեան համար, պայքարեցան, ինկան, դէմ կեցան Սասանեանց բռնապետական ուժին առջև: Հայոց հետապնդած նպատակները յաջողութեամբ պսակուեցան, Քաջն վարդան Մամիկոնեանին եղբորորդի, Քաջն վահան Մամիկոնեանին կողմէն 484-ին Նուարսակի դաշինքով: Նուարսակի դաշինքը, վարդանանց զօրավարաց արիւնովը կնքուեցաւ և նըւիրագործուեցաւ:

Անոնք քաջաբար, առանց տատամսումի ըսին Յազկերտին, արքայից արքային «Եթէ մեզի այս հաւատքով թողուն, քու տեղդ ոչ երկրի վրայ ուրիշ տէր կը փոխանակենք և ոչ ալ երկնքին մէջ Յիսուս Քրիստոսի տեղ Աստուած կը փոխա-

նակենք, քանի որ անկէց զատ ուրիշ Աստուած չկայ» (Բ. Յեղանակ):

* * *

Վարդանանք և Ղեռնդեանք, իրաւամբ և ճշմարտութեամբ մերժեցին արեւապատութիւնը, չուզեցին ենթարկուիլ կրակին պաշտամունքին, քաջ գիտնալով որ՝ կրակին պաշտօն մատուցանելով պիտի մոխրանային առյաւէտ:

Անոնք, Աստուծոյ միածին Որդւոյն և մարդացեալ Աստուծոյ Յիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ ծառաները և երկրպագուները եղան, և ո՛չ թէ «ծառայք արեւական»։ Անոնք եղան հաւատքի, կրօնքի, հայրենիքի հերոսներ, սուրբեր և տիտաններ ու ախոյեաններ: Փառք և պատիւ Սրբոց վարդանանց զօրավարացն մերոց և Ղեռնդեանց սրբազնագործ քահանայիցն մերոց և բիւրօրհնութիւն իրենց անմահական և յաւերժական յիշատակին: Աղօթենք և մաղթենք որ, Տէրը՝ որ տէրն է կենդանեաց և մեռելոց՝ անշարժ և հաստատուն պահէ Հայոց Ս. Եկեղեցին և լուսոյ խորան Ս. Էջմիածինը և անոր Գահակալին Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գէորգ Զ. Հայրապետին պարգեւէ արեւատութիւն և երկար կեանք ի Տեառնէ, թող Տէրը պահէ ու պահպանէ Հայոց ժողովուրդը ի Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի ի շինութեան, ի լուսաւորութեան և ի պայծառութեան «Բարեխօսութեամբ վերին քո զօրաց՝ միշտ անշարժ պահեալ Աթոռ Հայկազնայս»։ ամէն:

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Շառնակելի՝ 10)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Հ Ա Ղ Ք Ա Տ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Հին Հայաստանի, Ուտի նահանգին Ձորոյ Դեռ գաւառին մէջ, այժմու Լօռի քաղաքին մօտ, կը գտնուի Հաղբատի Ս. Նշան երեւելի վանքը: Ունէր երեք եկեղեցիներ, Ս. Նշան, Ս. Աստուածածին (= Կաթողիկէ) և Ս. Գրիգոր. — Հայպ. էջ 557: Հաւուց Թառ, էջ 64 Բ. Զալ. Ա. էջ 54: Հմմտ. նաև Ռուստամ Բէկ Երզնկեանց, Արարատ, 1886, էջ 446:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Հաղբատի վանքը շինուած է 967 թուին, Աշոտ Գ. Ողորմածի տիկնոջ Խորովանոյշ թագուհիին կողմէ. — Վար. 90, Սամ. էջ 100: Յաջորդ դարերուն հոն թաղուած են բազմաթիւ Հայ իշխաններ: Այս նշանաւոր վանքին առաջնորդներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Սիմեոն ձգնակեաց, 967-1005, որ աւարտած է Խորովանոյշ թագուհիի հիմնած Կաթողիկէ եկեղեցիին շինութիւնը (991). — Ասողիկ Գ. Ը. էջ 168: Սիւն, 1935, էջ 190: Արարատ, 1886 էջ 489: 1887 էջ 217:

2. — Յովսէփ, 1008. — Սիւն, 1935 էջ 190:

1016 թուին Մուկն իշխան, որդի Հանովարայ, կը նորոգէ Հաղբատի եկեղեցւոյն կաթողիկէն, որ սաստիկ երկրաշարժէ մը խախտուած էր. — Զալ., Ճանպ. Ա. էջ 53, 68:

1081. — Հաղբատի մէջ Անիի Բարսեղ եպիսկոպոսը կը ստանայ կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն, Աղուանից Ստեփանոս կաթողիկոսէն, Կորիկէ թագաւորի հրամանով. — Ուռհ. էջ 266: Ազգպ. էջ 1303:

3. — Սարգիս եպիսկոպոս, 1081-1089. — Նախապէս Կիւրիկէի արքունի աւագերէցն էր, զոր Աղուանից Ստեփանոս և Անիի Բարսեղ կաթողիկոսները կը ձեռնադրեն արքեպիսկոպոս Հաղբատայ, «տալով վիճակս յերկուց կողմանցն». — Կիր. 56: Վար. 104-5: Արարատ, 1887, էջ 218:

Իր օրով (1082?) կը վախճանի Աղուանից թագաւորը Կիւրիկէ, Դաւիթ Անհողինի

որդին, և կը թաղուի Հաղբատի վանքը:

1104-5 թուերուն Խզըլ անուանով բռնաւորը կը կողոպտէ և կ'այրէ Հաղբատի վանքը. — Սամ. էջ 121:

1123 թուին հոս կը վախճանի և կը թաղուի Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետ. — Սամ. էջ 129:

1149 թուին պատահած երկրաշարժը կը կործանէ Հաղբատը. — Սամ. էջ 132:

4. — Յովնանէս Ա. եպիսկոպոս, 1151. — Կը վերաշինէ Հաղբատի եկեղեցիները. — Արարատ, 1886 էջ 451:

5. — Դեռզ եպիսկոպոս, 1158. — Կիր. 56: Սիւն 1935 էջ 280: Սիւրմ. Յ. Զեռ. Երուսաղէմի, էջ 200:

6. — Բաբսիկ Արք. Ուխանց, 1172-89. — Կիր. 56: Սիւն, 1935, էջ 280: Զալ. Ա. էջ 65, 74:

7. — Յովնանէս Բ. եպ. Դովեանց, 1195-1204. — Կիր. էջ 56: Հայպ. էջ 383: Տես նաև վարը:

8. — Դրիգոր եպ. Տաւեռդի, 1204? — 1207? — Քեռորդի Զաքարէի և Իւանէի. մասնակցած է Լօռի ժողովին և սաստիկ հակառակած Զաքարէի պահանջած կանոնական փոփոխութեանց. — Կիր. էջ 56, 83-5:

Յովնանէս Բ. եպ. Դովեանց, դարձեալ, 1207-1221. — Եղած է առաքինի և շինարար անձ մը: Հաղբատի Ս. Գրիգոր եկեղեցին նորոգած է 1211ին, Նախկին փոքր գաւիթը քանդել տալով անոր տեղ կառուցած է ուրիշ մը մեծ և գեղեցիկ, 1221 թուին. — Կիր. էջ 56, 85, 111: Արարատ, 1887 էջ 169, 219: Սիւն 1934 էջ 111, 1935 էջ 280, 311: Զալ. Ա. էջ 57, 63, 66:

Իր առաջնորդութեան շրջանին Տիկին Խաթուն? շինել կուտայ Ս. Աստուածածին կաթողիկէ եկեղեցին, ի յիշատակ իր երկու եղբայրներուն Սենեքերիմի և Սեւադայի, որոնք թաղուած են նոյն եկեղեցիին դրան մօտ. — Զալ. Ա. էջ 65:

9. — Յովնանէս Գ. Արք. Դովեանց, 1222? — 40? — Եղբորորդին էր նախորդին և քեռորդի Զաքարիա և Իւանէ իշխաններուն. — Կիր. 56: Արարատ 1887 էջ 220: Սիւն 1935 էջ 281: Խաղբ. Ա. էջ 99, 158:

10. — Յովնանէս Դ., որդի Աղսար-թանայ, երկու տարի, 1241-2? — Կիր. էջ 56:

11. — Համազասպ Արք. Աճեցի, 1243-մ. 1261. — Շինած է եկեղեցի, զանգակատուն (1244) և ժամատուն (1253-7): — Կիր. 57, 65, 174: Հ. Դպր. էջ 741: Տաշ. Յ. էջ 592, 984: Արարատ, 1887, էջ 170, 173, 218: Սիոն 1935 էջ 281: Հաւուց Թառ, էջ 64: Զալ. Ա. էջ 55, 57, 58, 76:

12. — Յովնաննեկ Ե. Եպս. Դովեան, 1261-1307. — Որդի Վաչէի և Սասնայի: Շինած է Հաղբատի Գրատունը, կանգնել տուած է Ամենափրկիչ խաչը վասն աբելատութեան Աթաբէգ Ամիրսպանաւար Պարոն Սադունի, և Յորդորած է Յովհաննէս Երզնկացին գրեւոր իր «Յաղագս Երկնային Շարժման» աշխատութիւնը: Օրբ. Բ. էջ 209: Արարատ 1887 էջ 215: Ազգ. Հանր. 1901, է-ը. էջ 407: Սիոն 1933 էջ 20, 1935 էջ 281, 311: Հաւուց Թառ, էջ 60 Բ: Զալ. Ա. էջ 20, 70, 72:

Վարդան Վրդ. հոս կը գրէ Երզոց Երգոյն Մեկնութիւնը, 1265 թուին. — Հայպ. էջ 471: Սիւրմ. Յ. Զեռ. Երուսաղէմի, էջ 297:

13. — Տէր Զաքարիա Արհիեպիսկոպոս, 1436-8. — Կոնիքի, Յ. էջ 96: Հայպ. էջ 557-8:

14. — Գրիգոր Եպիսկոպոս, 1441. — Ինճ., Ստոր. Հին Հայաստանեայց, էջ 346: Թ. Մեծ. Յիշակ., էջ 52:

15. — Ասուածասուր Եպս., և իր եղբորորդին Յովնաննեկ Եպս. — 1469. — Կիւլէսէրեան, Յուցակ Հ. Զեռ. Ազգ. Մատենադարանին Հայոց ի Ղալաթիա, անտիպ, էջ 1227, թիւ 172:

16. — Յովնաննեկ Արհիեպիսկոպոս, 1494. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1627:

17. — Աւետիս Արհիեպիսկոպոս, 1651-61. — Արարատ, 1911 էջ 119: Իր օրով Խոջայ Բէհբուզ նորոգել կուտայ Ս. Նշանի հարաւային կամարը. — Զալ. Ա. էջ 69:

18. — Գրիգոր Վարդապետ, 1738. — Կալվածագրեր, էջ 171:

1770 թուին հաւանաբար, Սայեադ Նովա արեղայ կը ձեռնադրուի Հաղբատի վանքին մէջ. — Ազգպ. էջ 3625:

1822 թուին Եփրեմ կթղ. կ'ապաստանի Հաղբատ, ուր հազիւ կրնայ ճարել երեք խոնաւ խուցեր. — Ազգպ. էջ 3487:

1827ին Անտոն Արք. Երեանցի կը նո-

րոգէ վանուց ջրուղին. — Արարատ, 1887 էջ 172:

19. — Զաքարիա Վրդ. Լալայեան. — 1925-1934:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Հաղբատի վանքը մին էր Հայաստանի նշանաւոր ուսումնական կեդրոններէն: Ան տուած է շարք մը մատենագիրներ, ինչպէս, Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետ, Դաւիթ Ալաւկայ օրդի, Գրիգոր օրդի Թոքակերի, Վարդան վարդապետ Հաղբատացի և Դաւիթ Վրդ. Քոբայրեցի:

Հաղբատի վանքը յատուկ շէնք ունէր իբրեւ գրատուն, 1179 թուին յիշատակուած, ուր հաւաքուած էին հին և արժէքաւոր ձեռագիրներ: Ատոնցմէ մէկ մասը, որ կողոպտիչներու ձեռքէն ազատելու համար պահած էին մօտակայ քարայրներու մէջ, երեան հանուեցաւ 1880-ական թուականներուն մասամբ քարացած վիճակով:

Հաղբատ ունէր նաև իր գրչութեան դպրոցը, որմէ սակայն քիչ բան հասած է մեզի:

Ա. — Յովհաննէս Գրիչ, 1019 թուին օրինակած է Շարական մը. — Կար. Թ. 1535: Սիոն, 1935 էջ 311:

Բ. — Գրիգոր Գրիչ, Տէր Բարսեղի առաջնորդութեան ժամանակ (1172) օրինակած է.

1. — Գիրք Վեցօրեկց Ս. Բարսղի. — Աթան. Յոջ. ԺԲ:

2. — Մեկնութիւնք, Արարածոց, Ղաւտական Գրոց, Յեսուայ, Դատաւորաց, և Թագաւորաց. — Զարբ., Թրգմ. էջ 344:

Գ. — Սարգիս Գրիչ, 1172ին օրինակած է Ս. Բարսեղ Կեսարացիի ձառերը, Առաջնորդ Բարսեղ Եպիսկոպոսի հրամանով. — Սարգ. Թ. 314: Հայպ. էջ 382:

Դ. — Յովսէփ Վարդապետ, Կազմող. 1172 թուին կազմած է Սարգիս Գրիչի օրինակած վերոյիշեալ գործը. — Հայպ. էջ 382:

Ե. — Խաչատուր Աբեղայ, Գրիչ, աշակերտ Դաւիթ վարդապետի, 1195ին օրինակած է մէկ Մեկն. Համաբարբառ Աւետարանի, Ս. Եփրեմի. — Հայպ. էջ 383:

Զ. — Առաքել Քահանայ, Գրիչ, 1207ին օրինակած է մէկ Սալի եւ ԺԴ. Թուղթի Պաղոսի, որուն ստացողն է Յունան քահանայ. — Սիոն, 1935 էջ 312:

Է. — Սուքիաս Կազմող, 1209 թվին, Հաղբատի մէջ կազմած է Առաքել քահանայի օրինակած վերողբեալ հատորը. — Սիւն, 1935 էջ 312:

Ը. — Յակոբ Գրիչ, 1211ին օրինակած է Աւետարան մը, որուն սրբագրութիւնը կատարած է Մխիթար Քոբայրեցի. նկարազարդած է Մարգարէ Արեղայ: Ստացող՝ Սահակ Կրօնաւոր Անեցի: Զեռ. էջմ. Թ. 6288. — Սիւն 1934 էջ 110: Արցախ, էջ 262-3:

Թ. — Մարգարէ Գրիչ եւ Նշ. Ծաղկող, 1211ին ծաղկած է Յակոբ Գրիչի օրինակած Աւետարանը. — Սիւն, 1934-էջ 110: 1935 էջ 190:

Ժ. — Յովհաննէս Կրօնաւոր, 1243ին օրինակած է Սահմանաց Գիրք մը, Պետրոս վարդապետի ծախքով. — Կար. Թ. 1848: Զեռ. էջմ. Թ. 1890: Ման. Յուն., էջ 259:

ԺԱ. — Պետրոս Կազմող, 1243ին կազմած է իւր գրել տուած Սահմանաց Գիրքը. — Յովս., Մի էջ, 5: Սիւն 1935 էջ 282: Ման., Յուն. Դպր., էջ 261:

ԺԲ. — Յովսէփ Գրիչ, աշակերտ վարդանայ, 1267ին օրինակած է մէկ Պատմութիւն Տեառնայի, Տիրացու Գրիչի հետ. — Շողակաթ էջ 202: Հաւուց Թառ էջ 64:

ԺԳ. — Տիրացու Գրիչ, 1267ին մասնակցած է վերոյիշեալ գրքի օրինակութեան. — Նոյն, անդ:

ԺԴ. — Մարտիրոս Գրիչ, 1417-1437, որդի ինքնագրիչի և Սոնդիկի. Հաղբատի մէջ օրինակած է,

1. — Շարակնոց, 1417ին. — Նոտարք, էջ 52:

2. — Շարակնոց, 1437ին. — Նոտարք, էջ 112-3: Կոն. Թ. 47:

ԺԵ. — Յովհաննէս Քահանայ, Գրիչ, 1438ին օրինակած է Ճառոց մը. — Նոտարք, էջ 115: Հայկ. էջ 557:

ԺԶ. — Գրիգոր Արեղայ, Գրիչ, 1455ին օրինակած է Աւետարան մը. — Արցախ, էջ 281 է:

ԺԷ. — Խաչատուր Արեղայ, Գրիչ, որդի Յովհաննէսի և Հաղբեղարդի, 1494ին օրինակած է Շարակնոց մը, Մկրտիչ Դպրի համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1627:

ԺԸ. — Փիլիպպոս Եպիսկոպոս, 1498ին օրինակած է մէկ Մատոց Զեռնադրութեան. — Կար. Թ. 1055:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՒԱԿԱՆ

ՀԻՆ ԷՋԵՐ

ԳՈՎԵՍՏ ԺՇՄԱՐԻՏ

ՍԱՂՄՈՍԻՆ⁽¹⁾

Սաղմոսը մեր մատենագրութեան մէջ շատ գովուած գիրքերէն մին է եղած արգարե: Ստորե կուտանք քերթողական ոճով և նորաբարդ բառերով գրուած Գովեստ մը, արտագրուած մեր թիւ 265 Զեռագրէն: Սաղմոսարան-Ժամագիրք մըն է աս, շահեկան այլևայլ տեսակէտներով: Զեռագրիս գլխաւոր յիշատակարանը հրատարակած էինք Սիւնի 1948 տարւոյ Յուլիս-Օգոստոսի թիւին մէջ, էջ 213: Ներկայիս ի յոյս կ'ընծայինք ուրիշ մըն ալ, որ կը զտնուի Ժամագրքի բաժնին վերջաւորութեան (թղ. 242):

«Ով պատուական ստացաւք և տեսանաւք՝ գիտացիք, ի Դորգ վարդապետին աւրինակէն գրեցի, և նա՝ գրեալ էր ի յիշատակարանին, թէ որ ոք յընթեռնուն զսա՝ այլափոխ բանիցն պատահեսցէ՝ մի՛ տգիտութեան վարկիցի կամ անձնահաճութեան, և մի՛ համարձակեսցի յեղաշրջել բան ինչ. զի յաւրինակէ մեկնութեան տեսան ինքնու ուղղեցի՝ որչափ գտի զինմանէ քննեալն: Եւ թէ կամիցիս գիտել թէ ոչք են ի նմանէ քննեալքն՝ զտանիցես յանցնիւր տեղւոյ զանունն իւր գրուեալ՝ սեւագեղով:»

Աղաչեմ յիշել զբարեպաշտունի ստացաւքն և զամենայն զարմն իւր, այլ և ըզգծաւ. — Այսպէս. յաջորդ երեսը պարապ է. ապա կուգան աւետարանական հատուածներ:

Նոյնը կը զտնուի նաև թ. 174 Սաղմոսարանին սկիզբը, էջ 29. — գրուած 1638ին — և կը ներկայացնէ բազմաթիւ տարբերութիւններ, զոր կը նշանակենք, համեմատելով հնագոյն ձեռագրին հետ:

Աստուածատունկս⁽²⁾ այս՝ հոգեբարդբող⁽³⁾ բուրաստանս սաղարթափթիթ⁽⁴⁾ յոգ-

(1) Գովեստութիւն Սաղմոսի, ասացեալ ի որոց վարդապետաց:

(2) Աստուածային:

(3) Զուներ:

նապտուղ հոյլ⁽³⁾ բիրաբանութեամբ բեղմնաւորեալ, մանաւանդ քնարս բաղմայարմար սքողաչուք երկնաւորին հարսինս եկեղեցւոյ, հանուրասփիռ տիեզերագոյ, զորտահնչաւ, ազդարարակ, անմահագործ լցեալ զաւրութեամբ, զոր ամենասուրբ հոգին սատար ի բարձանց ի շրթունս թեւադրեալ մարգարէին, միանգամայն և թագաւորին, բոլոր բովանդակ աստուածային պարգեացն, անկեալ⁽⁵⁾ անկողողպտելի յարապայծառ մշտագուարթ⁽⁶⁾ պատմուծան. իսկ կոչումն փառաւորութեան անուան սորա⁽⁷⁾ Սաղմոսարան, որ է նոյնինքն աւրհնութեանց երգարան, ըստ որում բաղածայնէ⁽⁸⁾, աւրհնեցէք զտէր յաւրհնութիւն նոր:

Վասնզի սաղմոս⁽⁹⁾ սննդակից է հոգւոյ, դայեակ մտաց, տածումն⁽¹⁰⁾ խորհրդոց, զարգացումն մարմնոյ, աւարտ հասակի, պնդումն դիմաց, զաւրութիւն անդամոց:

Սաղմոս⁽⁹⁾ գէն պատերազմողաց, վահանակցութիւն⁽¹¹⁾ Խոյանից, նիզակակից յաղթողաց, սուսեր անձելի⁽¹²⁾, վատնումն թշնամեաց, հերքումն հակառակորդաց, հէն հատուածելոց:

Սաղմոս⁽⁹⁾ պահպանութիւն տանց, ճանապարհ ուղեգնացաց, աւժընդակ վաստակելոց, նաւահանգիստ⁽³⁾ նաւելոց⁽³⁾, առաքաստ սարտուցելոց, դղեակ զարհուրելոց, գէտ մուրելոց:

Սաղմոս⁽⁹⁾ ահարկու գիւաց, սարսուռն բանսարկուին, պապանձումն ողեղաւ դաւողացն, ընդգիմակ հակառակորդին յանդրգնութեանց:

Սաղմոս⁽⁹⁾ գանձարան փարթամաց, ճոխութիւն աղքատաց, ապաշխարութիւն⁽¹³⁾ զղջացելոց, ապաշաւ⁽¹⁴⁾ մեղուցելոց, ա-

պաստան յուսացելոց, ապաւէն փախուցելոց:

Սա⁽⁹⁾ եկեղեցւոյ դարդ, վարդապետաց զպրութիւն, քահանայական պարունանձախական սեղան⁽¹⁵⁾, թագաւորաց գովեստ, զաւրաց շահատակիւն, հանգիսացելոց առաջապահատ, մանկանց դաստիարակ, ծերոց փառք, երիտասարդաց զգաստութիւն⁽¹⁶⁾, կուսանաց պսակ, առաջնորդաց ցուպ, հնազանդելոց համբերութիւն, մեռելոց պատանք, վշտացելոց սփոփանք, առհաւատչեայ հանդերձ յարութեանն յուսոյ:

Սովաւ⁽¹⁷⁾ խաւսք ընդ Աստուծոյ, համարձակութիւն կենաց, պայծառութիւն տաւնից, բերկրումն ժողովրդոց, քակտումն ամպարշտութեան, քանդումն հերձուածողաց, քայքայումն աղանդաւորաց, պարունակ հոգեշար բազմածեալ բովանդակ կենաց մերոց ի պտոյտս⁽¹⁸⁾ անկայիս:

Վասնզի երգ սաղմոսաց ազգեալ ի յոգիս շարժէ առ Աստուած զրոց սիրոյն, և ոչ միայն այս, այլ և ի քարատեսակ սրբութից արտաւսր արտաքս թորեցուցանէ, բզհիւանդութիւն բժշկէ, զրոց ցանկութեան շիջուցանէ, զսրտմտութիւն մեռուցանէ, զօխակալութիւն զնստուցանէ, յղկէ զնախանձ, նահանջէ զլեզու, խոնարհեցուցանէ զամբարտաւանութիւն, արիացուցանէ ըզվատութիւն, զանձնիշխանութիւն յաւրինաւորն կապէ սահման, աւետարանական քաղաքավարութեամբ զրոզանդակ զկեանս մեր պայծառացուցանէ ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից ամէն, ամէն, ամէն:

Հրաւ. Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ.

(15) Երգարան: Սաղմոսս:

(16) Զգաւնութիւն:

(17) Սովաւ այս սաղմոսարանաւ:

(18) Ի պիտոյս:

(4) Սաղարթադարդ սաղմոսարան, տունկ ի հոգւոյն է պտղալի, անուշահամ և հրաշալի:

(5) Անկեալ:

(6) Մշտագուարձ:

(7) Տր:

(8) Քաղցրածայնէ:

(9) Սաղմոսս:

(10) Մածումն:

(11) Վահան նահատակաց, աւզնական:

(12) Անձալելի:

(13) Ապաշաւ:

(14) Ապաշխարութիւն:

ՊԼՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԴԻՐՔ ԵՒ ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆԴԷՊ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Իր շահամուտ տրամադրություններուն արդիւնքը եղաւ Անիի յանձնումը Յունաց, որոնք այսպիսի անակնկալ նուիրումէ մը շացած՝ պահ մը մոռնալ կեղծեցին կրօնական ամէն խտիր եւ նոյնիսկ Վասիլ կայսր՝ խորամանկ քաղաքականութեամբ՝ իր զըխուն վրայ օրհնեալ ջուր ընդունեց Գետադարձի ձեռքէն (Լաստիվերտցի, Սմբատ, Կիրակոս, Վարդան եւայլն)։ Բայց երբ անոր յաջորդեց Խաչիկ Բ. Անեցի, միութեան խընդիրը բռնութեան ձեւ մը առաւ Յունաց կողմէ. պետական ուժով Պոլիս տարուեցաւ նա ուրիշ եպիսկոպոսներու հետ (1054), ուր ծանր սպառնալիքներով առաջարկուեցաւ իրեն՝ ընդունիլ քաղկեդոնականութիւնը՝ հպատակիլ Պոլսոյ Աթոռին՝ եւ տարեկան տուրք վճարել։ Անեցի հայրապետը անհանդուրժելի խոշտանգումներու տակ պահեց իր կորովի աննկուն կամքը՝ պատասխանելով ամէն հարուածի. «Զոր մինչեւ ցիմ ժամանակն չէ՛ լեալ՝ եւ ո՛չ ես հաւանիմ» (Լաս. էջ 60)։ Երեք տարուան անարգ քնակութեանէ մը վերջ ի Պոլիս՝ Խաչիկ իշխանական միջնորդութեամբ վերադարձաւ իր Աթոռը եւ մեռաւ 1060 ին։ Գրիգոր Վկայասէրի անձնական դիրքին եւ իշխանական ազդեցութեան շնորհիւ իրողութիւնները բարեփոխուեցան մասամբ։ Նա սկսաւ շրջիլ ամենուրեք, Պոլիս, Եգիպտոս, (Հռովմ 77). իր յարաբերութիւնները աւելի զրական եւ քանի մը ունին բան թէ եկեղեցական-կրօնական. յայտնաւորեց մը կ'ուզէր պատրաստել նա։

Իր յաջորդներու ատեն շատեր պիտի ջանան իր ճամբորդութիւններուն եւ ընթացքին մէջ կռուան մը գտնել մերձաւորութեան ու շփման, բայց իրապէս նա ո՛չ մէկ բան տուժել տուաւ իր եկեղեցւոյն դիրքէն. եւ Եգիպտոսի Աթոռն իրեն կը

պարտինք։ Իր յաջորդին՝ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի օրով յունական ազդեցութիւնները կը սկսին նուազիլ հետզհետէ եւ լատինականը կը զօրանայ, որուն վրայ պիտի խօսինք առանձինն։ Ռուբինեանց իշխանութիւնը սկսած էր մտահոգ ընել կայսրութիւնը որ ամէն հնարք ի գործ կը զնէր իր խանձարուրդին մէջ շնջելու համար զայն։ (Լեւոն Ա. * 1141) հակառակութեան յայտնի գոհը եղաւ։ Քորոս Բ. (1145-68) քանիցս ջարդեց Մանուէլ Կայսեր բանակները եւ խաչակիրներուն օգնեց։ Կայսրը ամէն խարդաւանութիւններէ յուսահատ՝ կրօնական միջոցի դիմեց, եկեղեցական միութեան ձեւին տակ Կիլիկիան դարձեալ զրաւելու եւ Ռուբինեան նորածիլ իշխանութիւնը ոչնչացնելու համար։ Շնորհալի կաթողիկոսութեան միջոցին է որ նա վերջին փորձ մըն ալ կ'ընէ, թէ եւ ապարդիւն։ Մանուէլ կայսր՝ Շնորհալի եպիսկոպոսին կողմէ իր Ալեքսիս փեսային տրուած խոստովանութեան գիրը (ՏԵՍ Ընդհանրական, էջ 56-57) կարգալէ վերջ, — ուր գրուած էր թէ «Աստուծոյ մի ընութիւն ի Բրիտոս ո՛չ շփոթմամբ ըստ Եւդիբեայ, այլ ըստ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ...» «Մի է ընութիւն Բանին մարմնացելոյ» (էջ 61), — հետեւեալ տողերը կ'ուղղէ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի հայրապետին. «Խորհի թագաւորութիւնս մեր՝ լինել միջնորդ միաւորութեան բաժանման ձերոյ. քանզի զպատուականութիւն ձեր եւ զատուածասէր մտադիւրութիւն եւ զբարւոյն առաջնորդութիւն ծանեայ ի ձեռն այսր գրոյ» (Ընդհ. 68)։ Այս նամակը երբ Հայաստան հասաւ՝ հայրապետը մեռած էր արդէն (1165) եւ Շնորհալի յաջորդած էր արդէն։ Սա իբրեւ պատասխան՝ երկար նամակով մը (Ընդհ. 69-89) մանրամասնաբար կը ներկայացնէ Հայ եկեղեցւոյ դաւանան-

քը ամէն տեսակէ տէ՛, եւ վերջաբանին մէջ կ'ըսէ. «Դուզնարեայ բանիս մերոյ սերմն ի բարի եւ ի պարարտ անդս մտաց ձերոց սերմանեալ՝ անցան եւ բազմապատիկս արացէ Աստուած»: Կայսրը յետոյ իր կողմէ կը ղրկէ Թէոփանոս Մայիստոս եւ Յովհաննէս Ութման, որոնց վիճարանութիւնը (Տե՛ս Կղ. Կալ. Ա. 239 - 324) հասած է մեզի: Քանիցս կը թղթակցին Յունաց կայսրն ու Պատրիարքը եւ Շնորհալին: Մանուէլ վերջապէս ինը առաջարկներ կ'ընէ՝ որոնց համեմատ Հայերը պէտք է ընդունին երկու ընտթիւն, Դ. տիեզերական ժողովը, նզովեն Դիոսկորոսը, ջրախառն գինիով եւ խմորուն հացով պատարագեն եւ վերջապէս կ'ըսէ. «Չի ընդունիցիք զյառաջարկութիւն կաթողիկոսին միայն ի թագաւորէն Հռոմաց» (Ընդն. 97): Շնորհալի հայրապետը տեսնելով որ Յոյներն առանց իրենց կողմէ զիջում մը ընելու մտադիր են Հայերը քաղկեդոնականացնել եւ կապտել ամէն ազատութիւն, քաղաքավարութեամբ կը մերժէ եւ Արեւելեան Հայերնու կարծեաց անհրաժեշտութիւնը կը յայտնէ առայդ. «Հիմն հաստատութեան մեր նորա են, եւ գլխոյն անհնար է առանց անդամոցն՝ զործոց իրիք կատարումն առնել»: Յետոյ Տարսոնի ժողովին մէջ Հայերը պատասխանած են այդ պահանջումներուն, եւ քրած են այնպիսի պահանջումներ՝ որոնք ո՛չ մէկ ատեն կրնային ընդունուիլ Յոյներնու կողմէ (Կղ. Կալ. Ա. էջ 344): Շնորհալի մեռած էր արդէն (1173) երբ կայսեր վերջին նամակը Հայաստան հասաւ: Գրիգոր Դ. Տղայ նոյնքան եռանդով շարունակեց իր նախորդներուն խաղաղասիրական ձեռնարկները. Թղթակցեցաւ Մանուէլ կայսր եւ Միքայէլ պատրիարքի հետ, որոնք այս անգամ ժողովական բազմատորագիր նամակներ՝ ղըրկեցին իրեն, մաղթելով. «Յուսամք եւ հաւատամք զի որպէս իրաւացի է եւ աստուածահաճոյ ի փառս Աստուծոյ ծայնակցիմք ի մի եկեղեցի ամենասուրբ անուանն Աստուծոյ հասարակ եւ համախոհ փառատրութեամբ»: Տղայի պատասխանները տակաւին Պոլիս չի հասած՝ վախճանեցաւ Միքայէլ Պատրիարք: Երկար չ'ապրեցաւ նաեւ Մանուէլ Կայսր (+1180), չի կրնալով տեսնել եզրակացութիւն Տարսոնի (= Հռոմկլայի) հռչակաւոր ժողովին որու ղիւցազնն էր օտարասէրներ-

սէս Լամբրոնացի՝ իր ատենաբանութեամբ. (Կղ. Կալ. Ա. 326 - 45): Միութեան պաշտպաններուն անհետացումով վերջացաւ նաեւ երկու եկեղեցիներու միացման խնդիրը, որուն այնքան հակառակ էին Արեւելքի Հայ վարդապետները: Մեր եկեղեցւոյ պահպանողական տարրը կը կազմէին ասոնք. եւ զգալով քաղաքական ղիտումները կրօնքի սիրով շարունած ձեռնարկներուն, կը զգուշացնէին միշտ Պահլաւ հայրապետները՝ իրական արդիւնքի մը հասնելէ (Տես «Նամականի Դրիգոր Տղայի», Տուսեոդիի Վիճաբանութիւններ. Ընդհանրական, Ս. Օրբէլեան, եւայլն):

Պահլաւունի կաթողիկոսներու հետ վերջացած կը համարենք նաեւ յունական միութեան կազմակերպեալ փորձը, թէ՛ եւ մինչեւ 1451 ինչ ինչ դէպքեր ալ կը տեսնուին. շուրջ 1253 ին Յովհաննէս Դուկաս կայսր՝ Նիկիոյ կողմերը սկսաւ իր բաժնին Հայերը նեղել իրեն եւ իրական, եւ քանաց քաղկեդոնականութիւնն ընդունիլ տալ. բայց Կոստանդին կաթողիկոս եւ Հեթում թագաւոր՝ պատգամաւոր ղրկեցին զՅակոբ Կլայեցի վարդապետը՝ որ գնաց եւ խաղաղեցուց խնդիրները (Կիրակոս), տակաւին հոս ու հոն ցանցառ փորձեր կը տեսնուին երբեմն, բայց ո՛չ մէկ ուշագրաւ արդիւնք. Հայերը շուրջ հազար տարուան փորձառութեամբ շատ լաւ ուսումնասիրած էին բիւզանդական քաղաքականութեան փաղաքուշ խարդաւանութիւնը...

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՀՌՈՎՄԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Համեմատաբար յետնագոյն ժամանակի մը կը վերաբերի Հայոց յարաբերութիւնը Հռոմմէական եկեղեցւոյ հետ: Արդարեւ, Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն, կայսերական լէգէոններն միշտ անպակաս էին Հայաստանէն, մերթ իրբեւ թշնամի եւ երբեմն նաեւ իրբեւ բարեկամ: Մեծն Տիգրանի աշխարհակալ ծգտումներն ընդհանուր հրաշակ մը ունէին, Միհրդատի եւ Պոմպէյոսի պատերազմները տակաւին շատ թարմ էին մտքերու մէջ. եւ Ներոնի ժամանակ Տիրիթ այցելած էր Յաւիտենական քաղաքը: Ու Տրդատ Հռոմի մէջ ցոյց տուած էր իր առասպելական ոյժին առաջին յայտնութիւնները, եւ հայրենի գահը բարձրացած էր

հռովմէական քաղաքականութեան շնորհիւ՝ որ կը ջանար իր անմիջական ազդեցութեանը տակ ունենալ Հայաստանը: Սակայն, հակառակ երկու հեթանոս աշխարհներու յաճախակի յարաբերութեան, քրիստոնէացած Հռովմն ու Հայաստանը շատ ուշ ճանչցան զիրար:

Հռովմայ Աթոռը քրիստոնեայ աշխարհի մէջ պատուոյ դիրք մը գրաւեց առաջին օրէն, զոր կը պարտէր անտարակոյս նախ իր մայրաքաղաքի հանգամանքին, առաքելական կրկնակ քարոզութիւններու, եւ մանաւանդ իր անդամներուն հարստութեանն ու ազնուականութեանը: Շատ անգամ նիւթական օգնութեան կը հասնէր նա նեղեալ «եղբայրներուն»՝ ո՛ր որ ալ գտնուէին անոնք, իր ազդեցութիւնը ոսկի բեւեռով ծաւալեցաւ: Իր ծագման մէջ զուտ քրիստոնէական գաղափարով կատարուած այդ փոխադարձ օժանդակութիւնը՝ որ անոր բացառիկ դիրք մը ապահովեց, շուտ կորսնցուց իր մարդասիրական նշանակութիւնը՝ տիրապետական ծգտումներ անուցանելու համար Պետրոսի յաջորդներուն մէջ, որոնք՝ քրիստոնէութեամբ ջնարակուած՝ կը պահէին սակայն ազգային ոգին: Եւ ահա Բ. դարու վերջերը (196) Վիկտոր պապը Զատկի վէճին առթիւ իր Աթոռին չհպատակող եւ հին աւանդութիւնը շարունակողները նզովեց իրբեւ հերետիկոս (= Զորեքտասանականը): Նմանօրինակ յաւակնութիւններ յաճախ դրոշմեցին Հռովմի փառասէր պապերը հակաքրիստոնէական տիրապետութիւններու. պէտք է խոստովանիլ սակայն որ ուրիշ երկիրներու քրիստոնեաները չբաջալերեցին զանոնք. ո՛չ Ռոբալտի ուզէր իր ինքնիշխանութիւնը կորսնցնելով՝ հպատակիլ ո՛չ-բարեսէր տրամադրութիւններու: Իրողութիւնները սակայն իրենց բնական ընթացքով կը յառաջդիմէին. բոլոր այն պայմանները որոնք մինչեւ Գ. դար Հռովմի մեծութիւնը շինած էին, այնուհետեւ ալ չդադրեցան անոր փառքն ապահովել: Մեծն Կոստանդին կայսրութեան կեդրոնը Պոլիս փոխադրելով (330) առիթ տուաւ որ Քրիստոսի ծկնորսը Վատիկանի արքունիքը կազմակերպէ Միջին դարու ընթացքին մէջ: Ո՛չ մէկ ատեն սակայն Հռովմայ ազդեցութիւնը բացարձակ եղաւ Արեւելքի, եւ նոյն իսկ Արեւմուտքի մէջ: Իսկ

մասնաւորաբար Հայոցս հետ անոր յարաբերութիւնը Գ. դար կը վերանայ, ըստ զրոյցին: Լուսաւորիլ՝ որչափ ալ տոգորուած ըլլար քրիստոնէական խոնարհութեամբ, պիտի չյօժարէր դարձնալ իր չարչարանքին սակովը շահուած հօտը առաջնորդել Պետրոսեան փարախը կամ Կեսարիոյ Աթոռը: Մանաւանդ, արդէն իր օրերուն սկսած էին մասնաւոր արժէք մը ունենալ այն Աթոռները որոնք ուղղակի առաքելական յաջորդութեան մը հետ կը կապուէին: Մեծն Կոստանդինոսի տուչութեանց (donation) առասպելը յերիւրուեցաւ Բ. դարու՝ Նիկիոյ դայոս Ա.ի օրով (է58-67), Սուտ-Իզիտորեան «խարդախութիւններու» հիման վրայ (Hist. de l'Eglise, Funk, Ա. 417-20), այդ «կեղծում»ի շարժումներէն ծնունդ առաւ նաեւ Դաշանց Թուղթը իր բոլոր առասպելներով: Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն այդ կեղծուած վաւերացումներու ներքին արժէքն ու դիտումնաւոր յօրինուածը, այսօր ստուգութիւն մըն է որ Հայոց եւ Հռովմայ եկեղեցիներուն յարաբերութիւնները ո՛չ թէ Գրիգոր Լուսաւորչէն եւ Սեդրեստրոս պապէն՝ այլ էապէս Խաչակիրներու արշաւանքէն կը սկսի: Ե. դարու քաղաքական այն տագնապը որ մեր ազգին ճակատագիրը որոշադրեց, մեր նախնեաց ներշնչեց նաեւ ինքնագիտակցութեան զօրաւոր կամք մը: Մինակ մնացած ըլլալով ահեղ հոսանքներու առջեւ, անոնք յոյսերին կտրեցին քրիստոնեայ աշխարհներու օժանդակութենէն, համոզուելով որ ուրիշներու համար սեպհական շահն է միայն քրիստոնէութիւնը: Այդ գիտակցութիւնը զինքը կղզիացուց կերպով մը՝ ներքին զօրացումի ճիգով, եւ այն ատեն միայն գործ ունեցաւ քրիստոնեայ համայնքի մը հետ՝ երբ քաղաքական խնդիրներ անհրաժեշտ կը դարձնէին զայն: Յայտնի է որ եթէ դրացի չըլլային, Հայերը պիտի չուզէին երբեք յարաբերութեան մտնել Յունաց հետ: Եւ, ինչպէս քսինք, Խաչակիրներու պատճառով սկսաւ Հայոց շփումը Լատինաց հետ, քանի մը դարեր յոյս մտնակ պապերու արքայական երազները զարունակուեցան: Շուրջ 1141ին, Անտիոքի մէջ գգուելով: Շուրջ 1141ին, Անտիոքի մէջ Լատինները ժողով մը կը գումարեն (պատճառն անորոշ), ուր կը հրաւիրեն նաեւ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի կաթողիկոսը եւ իր եղբայրը Ներսէս արքեպիսկոպոս (Շնորհալի),

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

որոնց համարը օտարներու առջեւ ալ սկսած էր հռչակուիլ: Ժողովին մէջ խնդիր կ'ըլլայ նաեւ այն բանի մը կէտերուն վրայ, որոնք Հայ Եկեղեցին կը բաժնէին Լատինականէն: Կաթողիկոսին եւ իր Շնորհալի եղբոր պատասխանները շատ գոհ կը թողուն լատին հարցաւորները, որոնք արժանապէս կը պատուասիրեն զանոնք: Պահլաւունի հայրապետը հոն ներկայ գտնուող պապի դեսպանին հետ նոյն իսկ կը մեկնի դէպի Երուսաղէմ, Տնօրինական վայրերն այցելելու՝ ուխտաւորաբար, Ս. Բաղաբին մէջ ալ լատինները ժողով կը գումարեն Հայոց հայրապետին ներկայութեան. խնդիրներ կը յուզին դարձեալ Հայ Եկեղեցւոյ մասին, ժողովական եպիսկոպոսներն այնքան գոհ կը մնան որ գովեստներ կը զրնն պապին՝ Պահլաւունի հայրապետին նկատմամբ: Եւզիմէոս Գ. յատուկ պատգամաւորութեամբ մը գաւազան եւ հայրապետական բող զրկեց Գրիգոր Գ.ի, միանգամայն նաեւ սիրալիք նամակ մը: Կաթողիկոսը չթերացաւ քաղաքավարական պատշաճից մէջ, եւ թղթակցութիւն մը սկսաւ երկու հոգեւոր պետերուն միջեւ: Բնականաբար կրօնական խնդիրներ կը կազմէին անոր առանցքը, ու կը զգացուէր արդէն Եւզիմէոսի թաքուն մտածումը, որ էր Հայերը միացնել իրենց եւ այդ կերպով Արեւելքի մէջ պաշտպան մը գտնել նախակիր բանակներուն: — Շնորհալիի օրով լատինական յարաբերութիւններն առժամապէս տեղի տուին, վասնզի Յոյներն սկսան իրենց ամբողջ խորամանկութեամբը-հնարիլ. ու կարծես աղտոտ մրցում մը յառաջ եկաւ Յոյն եւ Լատին Եկեղեցիներու մէջ՝ Հայկական որսին համար: Գրիգոր Գ. Տղայ Թուղթ զրեց Լուկիոս պապին, վասնզի Յոյները տեսնելով հայ թագաւորական տան մերձաւոր յարաբերութիւնը լատին իշխանական տուններու հետ եւ նոյն իսկ խնամութեանց հաստատուիլը, սկսան զրպարտութիւններով աղարտել Հայ Եկեղեցին: Անշուշտ Գրիգոր եպիսկոպոսի երթը որ Տղայի Թուղթ կը տանէր դէպի Հռոմ, որչափ կ'արդարանար «վասն վտանգին որ ի Հռոմոց կրէին Հայը» (վարդան), նոյնքան ալ Լեւոն Բ.ի քաղաքականութեան արդիւնքն էր:

ՇԱԽԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ

(Նամասկ)

(Շարունակելի՝ 4)

● Եր. 3 Նոյ. — Ս. Զորից Աւետարանչացն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի բակի Ս. Յովն. Աւետարանիչ Հայամատ. րան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքահաման:

● Կիր. 4 Նոյ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Պարգե Վրդ. Վրթանէսեան:

● Բչ. 5 Նոյ. — Ս. Յովսէփայ Աստուածամորն. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Գեթսեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի դերեզմանին վրայ: Պատարագիչն էր Տաճարին Տեսուչը Հոգ. Տ. Գարեգին Արեղայ Գազանճեան:

● Եր. 10 Նոյ. — Յ. մ. Ժամը 2ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր զխաւարութեամբ, Սրբազան եպիսկոպոսներ եւ Հոգ. վարդապետ հայրեր հանդիսաւոր շքերթով իջան Ս. Յարութեան Տաճար: Տաճարի մուտքին՝ անոնք զիմաւորուեցան Ս. Յարութեան հոգ. Ժամարար վարդապետներէն, օարկաւազներէն եւ բովանդակ ուսանողութենէն, որոնք եկեղեցական ճոխազգեստ հանդիսաւորութեամբ առաջնորդեցին Գեր. Տեղապահ Սրբազանն ու Միաբանութիւնը դէպի Ս. Գերեզմանը: Ս. Գերեզմանի ուխտէն յետոյ, թափօրը անցնելով Լատինաց Ս. Մարիամ Մագթաղենացւոյ Մատուռէն եւ Տաճարի հիւսիսային թևի Ս. Կուսի կամարաշարէն, իջաւ Գիւտ Խաչի այրը, որուն ուխտի արարողութենէն յետոյ յարակից Հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ պաշտուեցան երեկոյեան Ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը:

Երեկոյեան կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան թափօրը, որմէ յետոյ Գեր. Ս. Տեղապահը, Ս. եպիսկոպոսունք եւ Հոգ. վարդապետներ շքերթով վերադարձան Մայրավանք:

● Կիր. 11 Նոյ. — Գիւտ Խաչ. առաւօտեան Ժամը 5ին, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանճեանի վարդապետ հայրեր եւ ուսանողութիւն պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Յարութեան Տաճար, որուն մուտքին զիմաւորուելով տաճարի տեսչէն եւ կերտնաբարձ դպիրներէն, առաջնորդուեցան Գողգոթայի Խաչելութեան Մատուռը: Գողգոթայի ուխտէն յետոյ, թափօրը իջաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Տաճարը, ուր պաշտուեցաւ առաւօտեան հանդիսաւոր Ժամերգութիւնը: Ս. Պատարագէն առաջ Գեր. Տեղապահ Սրբազանը ընկերակցութեամբ Գեր. եպիսկոպոսներու եւ հոգ. վարդապետներու Մայրավանքէն շքերթով իջաւ Ս. Յարութեան Տաճար, ու մասնակցեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագին որ բաղձաձայն երգեցողութեամբ մատուցուեցաւ Ս.

Լուսաւորչի մէջ, Նոյ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդան-
եանէ:

Յետ Ս. Պատարագի կազմուեցաւ օրուն
մեծանդեա թափօրը, զիսաւորութեամբ Գեր.
Տեղապահ Ս. Զօր, և մասնակցութեամբ Ս. Եպիս-
կոսոսներու, հոգ. վարդապետներու, սարկաւա-
դաց և բովանդակ ուսանողութեան, իւրաքան-
չիւրը ըստ կարգի և աստիճանի ճոխապէս ղգեա-
տաւորութեամբ, թափօրը վառեալ մօմեղէններով,
խաչ ու խաչվառներով իջաւ Գիւտ խաչի ալբը,
ուր Գեր. Տեղապահ Զօր աւետարանի ընթերցու-
մէն յետոյ, թափօրը բարձրացաւ Տաճարի հիւսի-
սային թեւէն դէպի Ս. Գերեզմանին շրջափակը,
բոլորութեամբ Ս. Գերեզմանին շուրջ, ուր արդէն կը
սպասէր Հայազգի հաւատացեալներու հոծ բազ-
մութիւնը, Բաղմամարդ այս թափօրը որ անընդ-
հատ լեցուցած էր Ս. Գերեզմանի ընդարձակ շրջա-
փակը, երեք անգամներ Սրբալայրին շուրջ շրջ-
ջան ընելէ յետոյ, անցաւ Պատանատեղի, ուր
Աւետարանի ընթերցումէն յետոյ, անցաւ դար-
ձեալ Ս. Գերեզման ու կանգ առաւ ատենանին
մէջ, Հոս կարդացուեցաւ Ս. Աւետարան, երկուե-
ցաւ «Տէր Ողորմեա՛ս թաչի քո Քրիստոս», Գեր.
Տեղապահ Զօր Քրիստոսի Ս. Խաչափայտի ճանա-
չաւոր մատենքով տուած օրհնութիւնէն յետոյ,
թափօրը անգամ մը ևս բոլորութեամբ Ս. Գերեզմա-
նին շուրջ անցաւ Տաճարի հարաւային թեւ և
իջաւ Ս. Լուսաւորիչ Տաճար, ուր վերջ գտաւ Գիւտ
խաչի այսօրուան մեծփայլուն և շատ սրտազրաւ
արարողութիւնը, որ Ս. Գարուսեան Տաճարին
մերումնափառաւոր արարողութիւններէն մին է:

Գերթէ կէսօր էր երբ Միաբանութիւն և Ժու-
ղովուրդ շքերթով կը վերադառնային Մայրա-
փանք:

● Կիր. 18 Նոյ. — Հանդիսաւոր Ս. Պատա-
րագը մատուցուեցաւ Ս. Գարուսեանց Մայր Տա-
ճարին մէջ, Պատարագեց Գեր. Տ. Նորայր Եպս.
Պողարեան, որ նաև քարոզեց ներկայացնելով
Պոլսոյ նախկին Պատրիարք Երանշանօրհ Տ. Մա-
ղաքիա Ս. Արք. Օրմանեանի կեանքն ու գործը:
Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ հոգեհանգրստե-
ան հանդիսաւոր պաշտամունք նախագահու-
թեամբ Գեր. Տեղապահ Ս. Զօր, և ի հանդիստ
հոգեւոր Օրմանեան Սրբաղանի, Սոյն հոգեհանգրստը
կը կատարուէր հանգուցեալ Սրբաղանի շնորհալի
քրոջ դաւաններուն: Տէր ներթափանք քոյրերու
խնդրանքով, որոնք Ամբրիկայէն ժամանած են
երուսաղէմ, ուսումնասիրելու համար Ս. Աթոռիս
կարգ մը զրահգիրներ:

● Ուր. 23 Նոյ. — Երեկոյեան ժամերգու-
թիւնն ու վաղուան տօնին նախատօնակը կա-
տարուեցան Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյն
մէջ, հանդիսապետութեամբ Գեր. Տ. Նորայր Ս.
Եպս. ին:

● Շր. 24 Նոյ. — Ս. Հրեշտակապետաց Գար-
բիելի եւ Միխայիլի. առաւօտեան ժամերգութիւնն
ու Ս. Պատարագը մատուցուեցան ի Ս. Հրեշտա-
կապետ: Պատարագին էր Նոյ. Տ. Գարուսեան
Վրդ. Մուշեան: Յետ Ս. Պատարագի կատարուե-

ցաւ տարեկան հոգեհանգրստեան պաշտօնը Ս. Ա-
թոռոյ բարերար Աղաւնի ձէվահիրեանի և զա-
ւակաց և եղբարց հոգեւոյն ի հանդիստ, ինչպէս
նաև զարձեալ Ս. Աթոռոյ բարերար Սերոբ Մով-
սէսեանի հոգեւոյն ի հանգրստ:

● Կիր. 25 Նոյ. — Ս. Պատարագը մատուց-
ուեցաւ Ս. Գարուսեան Տաճարի մեր վերնամատ-
րան մէջ, Պատարագեց Նոյ. Տ. Գարեգին Արք.
Գաղանձեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Բ

● Ուր 2 Նոյ. — Առաւօտեան ժամը Յին,
Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ
կալուածական քարտուղար Տիար Կարպիս Հին-
զըլեանի, վանական գործերով Ամման մեկնեցաւ
և վերադարձաւ Շր. 3 Նոյ. ի Կ. Վ. ժամը 4ին:

— Կ. Վ. ժամը 3ին, Գեր. Տ. Սուրէն Ս. Եպս.
Քէմանձեան, ընկերակցութեամբ Նոյ. Տ. Զաւէն
Արք. Զինչինեանի և քարտուղար Տիար Կարապետ
Գաղաթեանի ներկայ գտնուեցաւ, քաղաքիս Լու-
տերական կալուածակերպութեան կողմէ սարքուած
«պաղար»ի բացման հանդէսին:

● Կիր. 4 Նոյ. — Կէսօրէ վերջ, Գեր. Տեղա-
պահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Նո-
րայր Ս. Եպս. Պողարեանի, Նոյ. Տ. Տ. Հայկա-
զուն, Սերովբէ և Բարդէն վարդապետաց, նոր
երուսաղէմ և Յոպպէ մեկնեցաւ զրաղելու հա-
մար կալուածական խնդիրներով և վերադարձաւ
Ել. 8 Նոյեմ. ի Կ. Վ. ժամը 3ին:

● Դշ. 7 Նոյ. — Թոյն Հոռվմէաղաւաններու
պատրիարք Նորին Ամեն. Մաքսիմոս Դ. ի Երու-
սաղէմ ժամանեան առթիւ, ի զիմաց Ս. Աթոռոյ
զիմաւորութեան զնաց Ասագ Թարգմանի Նոյ. Տ.
Հայրիկ Վրդ. Ասլանեան:

● Ել. 8 Նոյ. — Առաւօտեան ժամը 11ին, ի
զիմաց Գեր. Տեղապահ Ս. Զօր, Գեր. Տ. Սուրէն
Ս. Եպս. Քէմանձեան, ընկերակցութեամբ Նոյ.
Տ. Գարուսեան Վրդ. Մուշեանի և Տիար Կարպիս
Հինզլեանի, բարի գալուստի այցելութեան գա-
ցին Ն. Ամեն. Մաքսիմոս Դ. ի, և հիւրասիրուե-
ցան պատշաճ կերպով:

● Կիր. 11 Նոյ. — Ի զիմաց Գեր. Տեղապահ
Ս. Զօր, Նոյ. Տ. Գարգի Վրդ. Վրթանէսեան, ներ-
կայ գտնուեցաւ Թոյն Հոռվմէաղաւաններու Մայր
Եկեղեցիին մէջ, Ն. Ամեն. Տ. Մաքսիմոս Դ. Պատ-
րիարքին կողմէ մատուցուած Ս. Պատարագին,
և յետ Ս. Պատարագի տեսակցեցաւ Նորին Ամե-
նապատուութեան հետ:

— Տեղւոյս Թոյն Օրթոտոքս Պատրիարքու-
թեան հաստատման 1500ամեակի տարեգարծի ա-
ռիթով, Յունաց Պատրիարք Ն. Ամեն. Տիմոթէոս
Թէմէլիսի մասնաւոր հրաւերին վրայ, յ. մ. ժամը
3ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը և Գեր. Տ. Սուրէն
Ս. Արք. Մանասեան, ընկերակցութեամբ Ասագ

Թարգման շոգ. Տ. Հայրիկ վրդ. Ասլանեանի, ներկայ գտնուեցան Գոհարանական Մաղթանքին և հիւրասիրութեան Համարածման լերան «Գալիլիոյ» յունական վանքին մէջ:

● Եր. 17 Նոյ. — Առաւօտեան ժամը 11-ին Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր այցելեց Յրանտական ընդհանուր հիւպատոսարանի քարտուղարը:

● Ուր. 23 Նոյ. — Կրթական նախարար Բուհի Պէյ Ապտըլ Հատիի մասնաւոր հրաւերին վրայ, Բամալլա գնաց Գեր. Տ. Սուրէն Ս. Եղիսկ. Քէմհանեան, ընկերակցութեամբ շոգ. Տ. Զաւէն Արեղայ 2ինչինեանի, և ներկայ գտնուեցաւ Սինէմա Տիւնիայի մէջ տրուած սգատօնին, բաղմամբայ զատարարակ Ամէտ Սամի Պէյ Խալտիի մահուան քառասունքին առթիւ:

● Ուր. 30 Նոյ. — Յ. մ. ժամը 2ին, Գալանտիայի օդակայանէն Պոլիս մեկնեցաւ Ս. Աթոռիս Միաբաններէն շոգ. Տ. Գարեգին Արղ. Գազանճեան:

ԺԱՌԱՆԳԱՆՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Մասնաւոր գոհունակութեամբ կ'արձանագրենք որ Նոյեմբեր-Դեկտեմբերի ընթացքին արտասահմանէն Մայրաթիւն ժամանեցին 10 պատանիներ որոնք ընդունուեցան Ս. Աթոռիս Ժառանգաւորաց վարժարանը: Վարժարանիս զօրնթացքները կը շարունակուին կանոնաւոր և յարատեւ հիգով ու աշխատանքով:

Ա Մ Մ Ա Ն

Բշ. 19 Նոյեմ. — Յորդանանի վեհ. Թագաւոր Թալալ Ա. վերադարձաւ Սաուտի Արաբիայէն: Թէ ողջնթի և թէ վերադարձի ընդունելութեան հանդիսութիւնները եղան փառաշուք, մասնակցութեամբ բովանդակ Յորդանանի պետական, զինուորական, հիւպատոսական կազմին, հոգեւոր պետերու, գիւղատնտեսական ներկայացուցիչներու, գիւղապետներու, եայլն և այլն:

Այս առթիւ Ամմանի մեր Հոգեւոր Հովիւը, շոգ. Տ. Կորիւն վրդ. Մանուէլեան, մասնաւոր հրաւերով զմաց Ս. Աթոռիս և Հայ համայնքին մասնակցած է սոյն հանդիսութեանց:

Դարձեալ Եր. 1 Դեկտեմբերին, շոգ. Հայր-սուրբը մասնաւոր հրաւերի մը վրայ ներկայ գտնուեցաւ Յորդանանի երեսփոխանական Ժողովի բացման հանգէսին:

Կիր. 2 Դեկտ. — Ամմանի շոգ. Հովիւ Տ. Կորիւն վրդ. Մանուէլեան հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցած է, Թրոյնիայի գիւղական Հայամատւրան մէջ, մատուռէն ներս կատարուած շինուածական նորոգութիւններու առթիւ, և քարոզած

ընարան ունենալով «եկայք շինեսցուք Սուրբ զիտրան լուսոյ» (Շարական):

Այս առթիւ գոհունակութեամբ կ'անդրադանանք որ Ս. Աթոռիս Հեթումեան վարժարանի (Ամման) աշակերտութեան թիւը — աւելի քան նախորդ տարիներուն — հասած է 280ի:

Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր կողմէ հետեւեալ հեռագիրը շրջուած է Քանթըրպրիի Ս. Արքեպիսկոպոսին, Ն. Վեհ. Ճօրճ Զ. Անգղիոյ Թագաւորին ապաքինման առթիւ:

Փանքրպրիի Գեր. Արքեպիսկոպոսին

Համպթ Գալաս

Լոնտոն

Կը խնդրենք Ձերդ Գերաւորութենէն որ ներկայացնէ մեր յարգալից շնորհաւորութիւններ և բերկրանք Նօրին Վեհափառութիւն ձօն Զ. Ի բարեբասիկ ապաքինման առթիւ: Գոհարանական մաղթանք մատուցինք մեր Սրբաշէղիներուն մէջ իր քանկազին առողջութեան և նորաւոր վստահութեան իսպառ զեռ մնալուն համար: Կը մագրենք որ Տեր պարգեւ Նօրին Վեհափառութեան երկուր կեանք, և բարգաւաճ ու փառաւոր իշխանութիւն:

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՇ ՀԱՅՈՑ

Ս. ԵՐՈՒՍԱՆԵՍԻ

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԵՐՏԷՐՈՒՆ

12 Դեկտ. 1951

Ս. Արա - Նուսադէմ

ՕՐ. ՍԻՐԱՐՓԻ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՄԵՐ ՄԷՋ

Հոկտ. 22-ին երուսաղէմ ժամանեց Ամերիկայի Հարվըրտ Համալսարանի բրոֆէսէօր և անուանի արեւելագէտ և բնականագէտ Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան իր համետափայլ քրոջ Տիկին Արաքսիի հետ:

Մեր ժողովուրդի այս թանկագին և շատ պատուաբեր զաւակը առաջին իսկ օրէն եղաւ մեր բոլորին յարգանքին առարկայ, ու Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր բարեհաճ արտօնութեամբ, իրեն տրամադրուեցան Ս. Աթոռիս կարգ մը կարեւոր գրչագիրները, որոնց ուսումնասիրութեան համար ան յատկապէս եկած է երուսաղէմ:

Օգտուելով իր երուսաղէմ ներկայութենէն, Ժառ. վարժարանի հոգ. Տեսչի կարգադրութեամբ ան տուած է և պիտի տայ իր մասնագիտութեանց և մասնաւորապէս Հայ գրչագրական արուեստին շուրջ կարգ մը դասախոսութիւններ:

Ի սրտէ կը մաղթենք յաջողութիւն շնորհալի Օրիորդին:

ՄԵԼԿՈՆԵԱՆ ԿՐԹ. ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ

P. O. Box 407 — Telephone 295

ՆԻԿՈՍԻԱ - ԿԻՊՐՈՍ

NICOSIA, CYPRUS.

Հ Ր Ա Ւ Է Ր

1951 տարիի վախճանին կը լրանայ Մելքոնեան Կրթ. Հաստատութեան առաջին քառորդ դարու զործունէութեան շրջանը:

Մրազրուած Քսանդինեանակի տօնակատարութիւնը տեղի պիտի ունենայ հաստատութեան մէջ 1952 Յունուար 13-ին, Կիրակի օր, որ կը զուգադիպի անմահ բարերար աղա Կարապետ Մելքոնեանի անուան տարեդարծի նախօրեակին:

Նոյն օրը ժամը 8.30ին եպիսկոպոսական քառածայն պատարագ պիտի մատուցուի հաստատութեան մատուռին մէջ, ժամը 10ին, հոգեհանգստեան արարողութիւն պիտի կատարուի բարերարներու դամբանին վրայ, թէ՛ Մելքոնեան հարազատներուն եւ թէ՛ Հ. Բ. Ը. Միութեան հանգուցեալ բոլոր անդամներու յիշատակին, իսկ ժամը 11ին տեղի պիտի ունենայ յօբելինական հանդէսը:

Սիրով կը հրաւիրուին Հաստատութեան շրջանաւարտները, նախկին սաները, ինչպէս նաեւ բարեկամները մասնակցելու բոլոր այս հանդիսութեանց: Շրջանաւարտները կը հրաւիրուին նոյն օրը սեղանակից ըլլալու աշակերտութեան կէսօրուան ճաշին եւ ժամը 3ին ալ հանդիպում մը ունենալու հոգաբարձութեան եւ ուսուցչական կազմին հետ:

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԻՒՆ

Ծանօթ 1. — Այս հանդիսութեանց առբիւ ստացուած հեռագիրներն ու նամակները պիտի յայտարարուին հանդեսի ընթացքին եւ պիտի պահուին քանդակագործական յօբելինական բազմաբան մէջ:

2. — Հաւաքեալներէն կը խնդրուի նախօրոք հաղորդել մեզի քե քանի՞ հոգիով ենեկայ պիտի կարենան ըլլալ ըստ այնմ կարգադրութիւններ ընելու համար:

25-ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆ

ՄԵԼԿՈՆԵԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ

1951 տարիի վախճանին կը լրանայ նաեւ Մելքոնեան Կրթական Հաստատութեան առաջին քառորդ դարու զործունէութեան շրջանը:

Քսանդինեանակի տօնակատարութիւնը Հաստատութեան մէջ տեղի պիտի ունենայ Բարերար Աղա Կարապետի անուան տարեդարծի նախօրեակին, 1952 Յունուար 13ին, Կիրակի օրը:

Նոյն օրը ժամը ութ ու կէսին, Հաստատութեան մատուռին մէջ պիտի կատարուի եպիսկոպոսական քառածայն պատարագ, յապա հոգեհանգիստի պաշտօն Բարերարներու դամբանին վրայ՝ թէ՛ Մելքոնեան հարազատներու եւ թէ՛ Հ. Բ. Ը. Միութեան հանգուցեալ բոլոր անդամներու յիշատակին: Իսկ ժամը 11ին պիտի կատարուի Յօբել. Հանդէսը:

Օրուան խորհուրդին հաղորդակից պահելու համար մասնաւորապէս հեռաւոր վայրերու մէջ գտնուող մեր սաներն ու սանուհիները. տնօրէնութեան խօսքն ու մատուցուելիք պատարագէն որոշ մասեր պիտի ծայնասփռուին, 13 Յունուար, առտուան ժամը 9էն մինչեւ 10ը: Նոյնպէս 1952 Փետրուար 4ին, երկուշաբթի օրը, կէսօրէ ետքը ժամը 5.15էն մինչեւ 6, առանձին յայտագրով մը, ռատիոյի հայկական ժամը նուիրուած պիտի ըլլայ Մելքոնեանի յօբելինական հանդիսութեանց:

Զայնասփռումները պիտի կատարուին Կիպրոսի ռատիոկայանէն. միջակ ալիք 495 մեթրի վրայ:

Նիկոսիա, 11 Դեկտ. 1951

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԻՒՆ

Վ. Ա. ՍՆԻՍԵՆ ԲԱՐԳԱՒԱՃՄԱՆ «ՍԻՈՆ»-Ի

Ամերիկայէն Օր. Մարի Շալաքեան «Սիոն»-ի բարգաւաճման համար
նինգ (5) Ամերիկեան Տոլար կը նուիրէ Հեռամբ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ.
մանուկեանի:

Կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնները յարգելի նուիրատւին:

Վարչութիւն «Սիոն» Ամսագրի

«ՍԻՈՆ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԶԱՒԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ 1948-1951: (Շարունակութիւն վերի պրակին): Էջ 73-90:

ՀԱՅՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ: Մ. Սերոբեան: Գահրէ, 1950, էջ 90:

Նուէր Ներսէս Թամանեան:

ՀՈԳԻԻ ԶԱՅՆԵՐ: Վահան Մալեգեան (նուէր): Փարիզ, տպ. «Արար», 1947, էջ 289:

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ԹՈՒՂԹ, ուղղուած ըովանդակ մարդկութեան: Հայկական մեծ եղեռ-
նի 35րդ տարեկիցին առթիւ: Օննիկ Կարապետ Թաղէոսեան (նուէր): Փարիզ, տպ. «Ա-
րար», 1949, էջ 23:

ՏԷԳԻԼԵՆՏՈ, տրամ 3 արար: Մարի Աթմանեան-Լը Շըվալիէ (նուէր): Ազատ
երկերու Մատենաշար թիւ 2: Փարիզ, Աթմանեան հրտրկթ., 1939, էջ 68: (2 Օրինակ):

ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ՇՈՒՇԱՆՆԵՐ, բերթուածներ (1940-1947): Մարի Աթմանեան
(նուէր): Փարիզ, տպ. «Պ. Էլէկեան», 1948, էջ 196: (2 Օրինակ):

ԱՍՏԵՂԱՔԱՂ, բերթուածներ (1947-1951): Մարի Աթմանեան (նուէր): Փարիզ,
տպ. «Պ. Էլէկեան», 1951, էջ 116: (2 Օրինակ):

ՀԱՅԻ ԵՒ ԼՈՅՍԻ ՀԱՄԱՐ: Մ. Իշխան (նուէր): Պէյրութ, տպ. «Համազգային
Ընկ.», 1951, էջ 250:

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԲՍՈՒՐԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԷ ԱՆԿԱՅԻՆ, աշխատասիրեց Մեսրոպ Կ. Գու-
յումեան (նուէր): Գահրէ, տպ. «Սահակ-Մեսրոպ», 1950, էջ 1151:

ԵԴԵՄԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ԵՒ ԷԶՄԻԱՇՆԱԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ: Գրեց՝ Կարապետ Աւագ
Քիչ. Գալիպոլեան (նուէր): Հովիւ եղեմի: Ֆրէզնօ, Գալիպոլեան, 1950, էջ 308:

REPertoire DES BIBLIOTHEQUES DU PROCHE ET DU MOYEN ORIENT.
Préparé par Joseph A. Dagher. UNESCO, Paris, 1951. Imprimerie St. Paul, Harissa. 182
pages. Envoyé par l'Imprimerie St. Paul Harissa.

ԵՐԳԵՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ, Մ սկար եկամտեանի: Հայերէն ընագրաւ եւ
Անգլերէն տառադարձութեամբ: Նիւ Եօրք, տպ. «Տէլֆիք», 1950, էջ 139: Նուէր Տի-
րան Եպս. Ներսոյեանէ:

ԵՐԲ ԵՐԿԻՆՔԸ ԱՆՈՂՈՒԻ, (վէպ հայ ժողովրդական կեանքէ): Գրեց՝ Գարրիէլ
Թաղերեան (նուէր): Աղեքսանդրիա, տպգրիւ. Ա. Ստեփանեան, 1950, էջ 284:

ՃՐԱԿ — ԳԻՐՔ Բ. — Ա. Ս. Պէտրիկեան: Հրատարակութիւն Մ. Մ. Չամալեան
Հրատարակչական Հիմնադրամի Հայ Աւետ. Եկեղեցւոյ, Նիւ Եօրք: Նուէր հեղինակէն,
(2 օրինակ): Նիւ Եօրք, «Ներսո» Տպ., 1948, էջ 186: Նուէր Պետիկեան Հրատ. Ֆօն-
տէն 1 օրինակ:

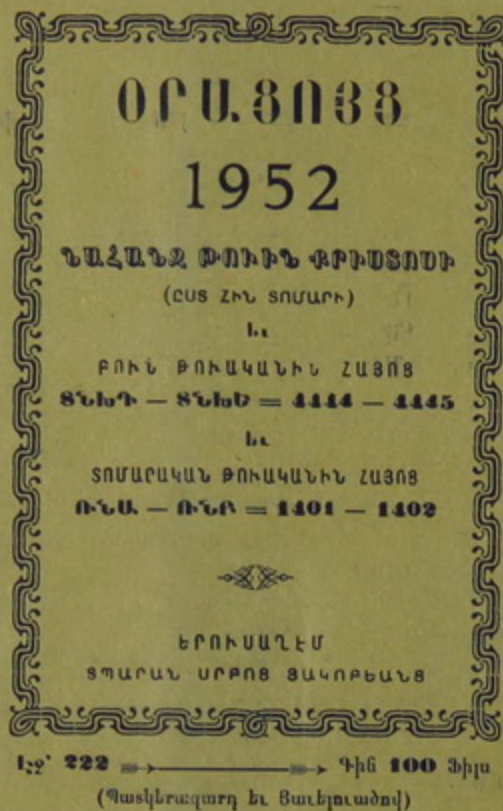
ՀԱՅՐԵՆԻ ԾԽԱՆ, Վահէ Հայկ (նուիրատու): Կը բաղկանայ երեք հատորներէ. —
Ա. Շարք. — Սրճակներ, Հէրիաթներ, Պատմուածքներ: Ֆրէզնօ, Գալիպ., էջ 126:

Բ. Հատոր. — Պատմուածքներ եւ Պատկերներ: Ֆրէզնօ, Տպ. «Նոր Օր», 1941, էջ 175:

Գ. Հատոր. — Պատկերներ եւ պատմուածքներ: Պոսթն, տպ. «Պայքար», 1946, էջ 254:

ԿԱՐԹԸ, (վէպ): Օննիկ Թոփուզեան (նուիրատու): Պէյրութ, տպ. «Օնիպար»,
1948, էջ 240:

(Շարունակելի)

ՄԱՄԼՈՅ ՏԱԿ Է

Բանասեր - Հայկաբան - Պատմաբան՝ հանգուցեալ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆԻ

ԲԱՌԳԻՐՔ ՍԵԲԱՍՏԱՀԱՅ ԳԱԻԱՌԱԼԵԶՈՒԻ

Երկասիրութիւնը, պսակեալ իզմիրեանց Գրական Մրցանակաւ

Ա. — Չայնաբանութիւն եւ Չայնախօսութիւն Սեբաստահայ բարբառ
Բ. — Բառգիրք Սեբաստահայ Գաւառալեզուի. Գ. — Ժողովրդական առա
հանելուկներ, վիճակ, բաղդասելուկներ, շուտասելուկներ, բառախա
աղօթքներ, մանիւկներ, խաղեր, պարերգներ, օրերգներ, անէքոսներ, առ
ներ, հէփաքներ, տեղական անուններ, ցանկ՝ յատուկ անուններու եւ
բաստահայ մականուններու եւայլն, եւայլն: